

A TÁBORNOK HAZATÉR. GÖRGEI ARTÚR ÉS A KIEGYEZÉS

1867, a kiegyezés komoly fordulatot hozott az egész magyar társadalom, s benne mindazok életében, akik 1848–1849-ben részt vettek a forradalomban és a szabadságharcban. A szabadságharcban való részvételükért elítéltek közül már a legsúlyosabb büntetésre ítélték is kiszabadultak 1858–1859-ben, de az 1860-as évek összeesküvésért börtönbe vetett, s jobbára szintén 1848–1849-es előélettel rendelkező katonák vagy politikusok börtönajtaja 1867-ben nyílt meg. Az utóbbiak közé tartoztak azok a többnyire az örökös tartományokba internált személyek, akiket kevésbé tartottak vétkesnek és veszélyesnek. Szintén 1867-ben térhettek haza azok az emigránsok, akik nem éltek a korábbi hazatérési lehetőségekkel, nem akarván egy megszállt országban élni – vagy pedig, egészen 1867-ig aktív szerepet játszottak a függetlenségi harc újrakezdése érdekében.

A hazatérők közé tartozott Görgei Artúr tábornok, a szabadságharc egykori fővezére, egy ideig hadügyminisztere, a végnapokban pedig a politikai és katonai teljhatalom birtokosa, „a diktátor”, ahogy a kortársak egy része nevezte. Görgei egyszemélyes kategóriát alkotott: 1849 után nem ítélték el, nem vett részt függetlenségi összeesküvésekben, ugyanakkor 1849. augusztus végén I. Ferenc József császár parancsából a karinthiai Klagenfurtba internálták, ahol feleségével, majd megszületett gyermekeivel, Bertával és Kornállal élt. Görgeit a cs. kir. titkosrendőrség szoros megfigyelés alatt tartotta, s ő maga nem hagyhatta el Klagenfurtot és szűkebb értelemben vett környékét. 1857-ben felesége egyik franciaországi rokona után kapott örökségből a környékbeli Viktring faluban megvettek egy parasztházat, s attól kezdve ott éltek.¹

A császári hatóságok a családtagok mozgását nem korlátozták. Görgeiné a gyermekeivel 1856–1857-ben hosszabb időt töltött Magyarországon Görgei rokonainál, részint István öccsénél Pesten, részint pedig a Szepességben.²

1862 elején Görgei felesége, a francia Adèle Aubouin elhatározta, hogy lányukkal, a 11 éves Bertával Párizsba utazik rokonlátogatásra. Miután Adèle egyik nővérenek fia, Edouard Boinvillers III. Napóleon császár bizalmasai közé tartozott, Görgei úgy vélte, jó lesz felhasználni az alkalmat arra, hogy a maga módján – ha közvetetten – elősegítse a Magyarország és Ausztria közötti kiegyezést. Az Adèle-nek átadott, Boinvillers útján akár a császárnak eljuttatandó emlékiratban Görgei megpróbálta kimutatni, hogy a Kossuth-féle emigrációs vezetés és a francia nagyhatalom érdekei között ellentét feszül, s hogy Franciaországnak nem érdeke a magyar emigráció és az olasz egység támogatása.³

Adèle el is utazott Párizsba, ahol találkozott nővéreivel, s Louise nővére férjével, Edouard Boinvillers-rel.⁴ Boinvillers – Görgei memorandumát olvasva – levelet írt a

¹ Görgey 1918. 142., 147. o.

² Görgey 1918. 145–147. o.

³ Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1862. március 27. MTAK Kt. Tört. 4° 220/33. Kivonatosan közli: Görgey 1918. 244–245. o.

⁴ Görgey 1918. 245. o.

tábornoknak, s ebben négy kérdést tett fel, amelyekre a tábornok sietve, 36 óra alatt, 1862. április 14-i dátummal válaszolt.⁵

Maga Görgei látható érdeklődéssel figyelte a magyarországi politikai eseményeket, a neoabszolutista rendszer 1860. évi megingását, az 1861. évi országgyűlést. 1860–1861 fordulóján – Görgey István szerint – Deák volt Széchenyi halála után „egyetlen reményünk”, s aggodalommal figyelték, ahogy az általa képviselt mérsékeltbb irány mellett a radikálisabb hangok is jelentkeztek.⁶ Görgei elégedetten olvasta Deák 1861. január 17-i beszédét, amelyben azt helytelenítette, hogy a megyék átvették az igazságszolgáltatást. Úgy vélte, hogy a magyarországi igazságszolgáltatás jelenlegi állásáról nehéz nem szatírárt írni, és „hogy Deák Ferenc e süjtő fegyvert, ha csak szájas jogkontárok ellen is, használni tartózkodott: ez már magában elegendő, hogy őbenne minden becsületes magyar ember az igazi honatya típusát tisztelje.”⁷

Görgei lelkesedése odáig terjedt, hogy le is fényképezte magát a *Pesti Napló* azon számával, amelyben megjelent Pest megye Deák által fogalmazott felirata az 1848. évi törvények helyreállításának szükségességéről.⁸ Ezt az arcképet küldte meg később az 1849. évi békepárt egyik vezetőjének, Kazinczy Gábornak is. Az 1861. december 14-én Kazinczyhoz írott leveléből tudjuk, hogy ő maga Széchenyi és Deák arcképeit tartotta íróasztalán.⁹

Sőt, a *Pesti Napló*ban ő maga is megszólalt, s cikkének végén egyértelműen Deákra és társaira utalva írta: „Adj meg a magyarok Istene, hogy tanulni csak most az egyszer ne a maga kárán induljon népe! s áldja meg ő az önmegtagadás ihletével azon férfiakat, akik hivatvák innen is, a Lajtán túl is hirdetni az őszinte, tehát – kétségkívül – az 1847/8-dik évi törvényes alapon fölépülendő kiengesztelődés szent ígését.”¹⁰

Görgei érdeklődéssel követte az országgyűlési vitákat, s Teleki László öngyilkossága, valamint a felirati vita megkezdése után rosszalta a Felirati Párt egyes tagjainak azt a törekvését, hogy – a Határozati Párt vitorlájából kifogandó a szellőt – „a feliratos határozatból” „határozatos feliratot” csináljanak. „Önalkotta törvénye volt a képviselőháznak a felirat elhatározása: és megszegte a Ház a törvényt a felirat *lényegében* történt változtatások által.” Úgy vélte, Deák eredeti felirata olyan remekmű, „mely szeplőtlen épségében – de csakis így – hivatva volt a harctéren kívül is megmenteni az oly tömérdek idétlenség által veszélyeztetett nemzeti becsületet.” Majd egyértelműen Deákra és Kossuthra utalva

⁵ Lásd erre: Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1862. április 23. MTA Kt. Tört. 4° 220/34. Kivonatosan közli: *Görgey* 1981. 246–247. o. A választ lásd: Görgei Artúr – Edouard Boinvillers, Klagenfurt, 1862. április 14. MTA Kt. Tört. 4° 220/34b. Kivonatosan – egy Kossuthot bíráló rész elhagyásával – magyar fordításban közli: *Görgey* 1918. 249–253. o.

⁶ *Görgey* 1918. 184. o.

⁷ Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1861. január 24. MTA Kt. Tört. 4° 220/19. Kivonatosan közli: *Görgey* 1918. 185–187. o. Az említett vitát ismerteti és Deák beszédét közli: *Kónyi* 1903. II. k. 532–541. o., újabban: *Deák* 2001. 34–41. o.

⁸ *Görgey* 1918. 235. o. és 318–319. o.; *Kosáry* 1994. I. k. 351. o.; Pest megye említett feliratát közli: *Kónyi* 1903. II. k. 543–546. o. és *Deák* 2001. 41–44. o. A kép egyik példánya – Görgey István szerint – Kónyi Manó birtokában volt. Rosszul sikerült reprodukcióját közli: *Kosáry* 1994. I. k. 333. o.

⁹ Másolatát lásd: MTA Kt. Tört. 4° 220/30-a. Közli: *Görgey* 1918. 235–236. o. és *Paszlavszky Sándor*: Görgey Arthur levele Kazinczy Gáborhoz. Adatok Zemplén Vármegye Történetéhez. 1. évf. (1895) No. 3. 89–90. o.

¹⁰ Görgei Artúr – Kemény Zsigmond, Viktring, 1861. február 1. *Pesti Napló*, 1861. február 7. №. 31. 1–2. o.

így fogalmazott: „A »táblabíró«, ha kenyértörésre kerül a dolog, nem fogja ugyan megmenteni a hazát: de bizony még kevésbé fogja megmenteni a hősködő prókátor.”¹¹

Amikor az országgyűlésen a Határozati Párt egyes vezetői úgy döntöttek, hogy nem akadályozzák meg azt, hogy ne határozatban, hanem Deák javaslatára feliratban közöljék kívánságaikat az uralkodóval, Görgei a következőket írta öccsének: „Nekem is a Deák és elvbarátai nyilvános kijelentésein kívül – minden egyéb épp oly ellenszenves, mint neked. A többiben sok a lárma, kevés a tartalom. A Telekianusok legújabbí önmegtágadásától azonban meg nem vonhatom elismerésemet.”¹²

1863 végén Görgei elhatározta, hogy feleségét és gyermekeit Magyarországra küldi, s fiát ott járattja nyilvános iskolába. Az év végén Adéle, lányuk, Berta és fiuk, Kornél haza is tért. A fogadtatás – néhány kivételtől eltekintve – meglehetősen fagyos volt. Ilyen kivétel volt Bohus Jánosné Szögyény Antónia (Görgei egykori világosi „háziasszonya” a fegyverletétel előtti napokban). Itt ismerkedtek meg Bohusné testvérével, idősb Szögyény-Marich Lászlóval, az 1848. évi volt magyar kir. udvari alkancellárral, a hazai konzervatívok kiváló politikusával, Vay Miklós báróval, 1848-ban Erdély magyar királyi biztosával, 1860–1861-ben udvari kancellárral, Trefort Ágostonnal és Kállay Bénivel.

Szintén a barátságos vendéglátók közé tartozott Fröhlich Frigyes pesti nagykereskedő, Görgey István atyai barátja. Fröhlich mutatta be egy teázás alkalmával Deáknak Görgei feleségét és gyermekeit. Noha Deák nemigen látogatta az ilyen rendezvényeket, ezúttal engedett Fröhlich kérésének. Adéle egy későbbi levele szerint a találkozás meggyőzte őt arról, hogy Deák jóindulattal viseltetik Görgei iránt, „tiszteletet érez balsorsának nagysága iránt s az ő egykori cselekvése indító okainak tisztasága felől tisztában van magával.”¹³

Adéle 1865. december 7-én, miután már vagy két éve gyermekeivel együtt távol élt férjétől, e találkozásra utalva – Görgei tudta nélkül – levélben fordult Deákhhoz. Ebben elmondta, hogy Görgei 1848–49-es politikája – Görgei véleménye szerint – Deák mostani politikájával „lényegében azonos”, s Görgei az 1861. évi feliratokat olvasva „a maga 1849-ki januári váci proklamációját igazolva látta.” Deák sem kételkedhetett abban, hogy Görgei neki a legbuzgóbb harcostársa, „jóllehet ő ma mást nem tehet, mint az ég áldását kérni le Önre és munkájára.” Görgeiné ezek után megkérdezte Deákot, nem véli-e úgy, hogy egy olyan személyt, mint Görgei, aki „Istennek jóvóltából nem közönséges tehetségekkel megáldva, s oly szép és elpusztíthatatlan lelkesedéssel szívében – a legkülönbözőbb helyzetekben, az ország javáért és becsületeért minden pillanatban nemcsak életét (mert azt, mások is megtették), hanem jó hírnevét... hidegvérrel feláldozni kész és képes volt – nem vélné-e Ön, hogy ez a férfiú a béke mezején is a közös jó ügynek még hasznos szolgálatokat tehetne? hogy egy ilyen munkaerőt meg kellene tartani, megmenteni az országnak, még mielőtt a gyermekei meg nem érdemelt kemény sorsa feletti bánat még az ilyen acélerőt is fölemészti? Nem vélné-e Ön jó és bölcs dolognak, azt a férfit... a történelemnek, a még meg nem írtak, a még csak megírandó igaznak és igazságosnak nem

¹¹ A dátum nélküli, 1861. június 14., a felirati javaslat megszavazása után írott levelet ld. MTA Kt. Tört. 4° 220/26. Kivonatban közli: *Görgey* 1918. 228–230. o.

¹² Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1861. július 18. MTA Kt. Tört. 4° 220/18. Kivonatban magyar fordításban közli: *Görgey* 1918. 230–231. o.

¹³ *Görgey* 1918. 294. o. A találkozásra utal Görgeiné 1865. december 7-i levele Deákhhoz. MTAK Kt. Tört. 4° 220/111. Magyar fordításban közli: *Görgey* 1918. 310–312. o. (A kézirat Görgey István másolata, s megfogalmazása alapján feltételezhető, hogy az ő fogalmazványa is.)

adni át úgy, mint elretentő példáját a nemzeti hálátlanságnak, s a lelkesült önfeláldozás meddőségének?” Görgeiné úgy vélte, a férjével szembeni előítéletet a félrevezetett tömeg „önnön kezdeményéből, elfogulatlan utánajárásából, vagy az igazság és igazságosság ösztönéből nem fogja megváltoztatni”, csakis akkor, ha azon hazafiak tennének mellette nyilvánosan tanúságot „akik oly szerencsések az ország osztatlan bizodalját és elismerését bírni.” Tudja ő, folytatta, hogy Deáknak most más a feladat, s e feladat mögött egyetlen ember személyes ügyének háttérbe kell szorulnia. Meg is akarja övni Deákot az ő balsorsuk „mérgező lehelletétől”. Csupán azt kéri, hogy „ha egykor az Ön feladata a fő dologban a szerencsés megoldásra megérett: akkor az Ön harcostársának nyilvános becsülete, gyermekeinek ez egyedüli öröksége érdekében is tegye meg, amit Önnek nagy szíve sugall.”¹⁴

Görgei számára némi optimizmusra adhatott okot az is, amit öccse, István írt neki 1866. január 2-án, miután találkozott Nyáry Pál képviselővel, aki 1848–1849-ben Pest megye másodalispánja, s a debreceni országgyűlésen a mérsékelték egyik vezetője volt. „Ő nem hiszi, hogy valaha ember inkább félreértetett és méltatlanabban megítéltetett volna, mint te. Helyzeted pedig valóban súlyos, úgyannyira, hogy szinte természetellenesnek látszik mindaz, mit szenvedned és elszenvned kell. Pedig ha mélyebben vizsgálja az ember, természetesen lett az egész: és természetes megoldást, kibontakozást is hisz és jósol ő ügyednek, mihelyt az események szelleme, mely egészen független valami az egyes emberek számításától, nézeteitől vagy szándékától, odáig érleli a dolgot. Ma még nincs odáig. De már a fejlemény előestéjén állunk. Nem egyes ember egyéniségétől – bármily magas álljon is az – várja ő e fejleményt, nem is egyes emberektől, hanem a dolgok erejétől; a kölcsönös szükségtől, s a szellemek áradatától, melyet szintén törvények szerint, ámbar ezek nagyrészt titok előttünk, intézi egy felsőbb hatalom.”¹⁵

Azaz, Nyáry szerint a bekövetkező megegyezés Görgei megítélésében is változást fog hozni. Nyáry azt is felajánlotta, hogy ő maga vezeti be Görgei lányát a pesti társaságba, az 1866. január pesti jogászbálon – Görgei azonban ezt visszautasította, mondván, hogy ennek Nyáry közéleti reputációja vallhatná kárát.¹⁶

A kiegyezés felé

1865-ben, amikor Deák – Wenzel Lustkandl osztrák jogász *Die Ungarisch-Oesterreichische Staatsrecht* című, a trónörökléssel és a *Pragmatica Sanctió*val kapcsolatos magyar értelmezéseket cáfolni akaró kötetére válaszul – közzétette az *Adalékok a magyar közjoghoz* című munkát, majd a *Pesti Napló* 1865. április 16-i számában megjelent Deák „húsvéti cikke”, Görgei nagy örömmel olvasta mind Deák értekezését, mind a húsvéti cikket. Annál is inkább, mert az emigrációból hazatért, majd az osztrák hatóságok által Karinthiába internált Berzenczey Lászlóval rendszeres vitái voltak a magyar politikai élet szereplőiről. Berzenczey ugyanis rendszeresen azzal gáncsolta Deákot, hogy „ő lusta fráter, s azért vajmi könnyű neki, mint minden személyes nagyravágyástól ment, önzés-

¹⁴ Görgei Artúrné – Deák Ferenc, Pest, 1865. december 7. MTAK Kt. Tört. 4° 220/111. Magyar fordításban közli: Görgey 1918. 310–312. o.

¹⁵ Görgey István – Görgey Artúr, Pest, 1866. január 2. MTAK Kt. Tört. 4° 220/123. Kivonatban közli: Görgey 1918. 309–310. o.

¹⁶ Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1865. január 8. MTAK Kt. Tört. 4° 220/78. Kivonatban közli: Görgey 1918. 317–318. o.

telen tiszta hazafi tündökölni.” Görgei azért örült Deák munkájának, mert „Hála égnek! Lustkandl-féle értekezést lusta ember nem írhat!”¹⁷

Görgei nagy várakozásokkal tekintett az 1865-ben összehívott országgyűlés elé is. Ugyanakkor érzékelte, hogy Bécsben még mindig nem képesek megérteni, miszerint a megegyezéshez mindkét félnek engednie kell. A képviselőház által 1866. március 19-én elfogadott, Deák által fogalmazott feliratról úgy vélte, „csak az a baj, hogy ez alighanem az utolsó éles töltés volt. – Félő, – ezentúl vagy soha többé, vagy legfőlebb is puffra [azaz golyó nélkül] löni lesz módjában.” Ezt ő még csak sejti, de „a bécsi rendezők”, úgy tűnik, nagyon is jól tudják. „Hiszen az utolsó felirat óta úgy bánnak az ország gyűlésével, mint a már mindenben szűkölködő várórséggel a véggyőzelmében biztos hadvezér. Ez is ledicséri rútol amannak vitészségét, sőt megadja neki, hogy darabig még ellen is állhat; hanem azért mégiscsak ajánlja a feltétlen megadást, csúfolva emlegetvén a löszertár üres voltát, az eleség fogytát, a felszabadító külerő nem létét.”¹⁸

A kilátásokat alapvetően megváltoztatta az 1866 júniusában kitört porosz–osztrák háború, s Ausztria katasztrofális veresége Königrätznél július 3-án. Görgeiről is vad hírek terjedtek, például, hogy átszökött Észak-Itáliába Garibaldihoz.¹⁹ Ugyanakkor egy névtelen magyar levélíró arra szólította fel, hogy a háború menetének megfordítása érdekében ajánlja fel katonai tehetségét – az osztrák kormánynak.²⁰ Velence feladása és a garibaldisták ellen meghirdetett országos népfelkelés után maga Görgei is bizonytalan volt. „Hát szegény, 18 év óta annyira zaklatott hazánk sorsa? Megint annak kezébe kerüljön-e, akinek csak rontani van esze?” – írta Kossuthra utalva. A *Pesther Lloyd* pedig katonai elemzést kért a tábornoktól a poroszok elleni hadjáratról, de ő elutasította a felkérést, mondván, hogy elsődleges adatok nélkül nem akar ilyesmibe vágni.²¹

Az uralkodó nem sietett újra összehívni az időközben elnapolt országgyűlést; a Ház csak november 19-én kezdte meg az üléseket. Az újabb, decemberi felirati vitát figyelve Görgei eleinte „álcsatának” vélte „a kevésbé indokoltnak látszó hosszú felelést”, de Deák december 6-i záróbeszédére „elvégre kinyíltak szemeim”, s még inkább ez történt, amikor látta a megválasztott tizenöt tagú felirati bizottság névsorát. „Udvariatlanságnak, sőt, ildomtalanágnak ítélem a Tisza-párt [azaz a volt határozatiak] végképpeni kirekesztését” – írta öccsének, Istvánnak. „Azonban ők lássák, mint főzik a levest. Én részemről soha sem tudnék szemet hunyni azon körülményre, miszerint kevésbé tisztán jogi, mint inkább opportunitási [alkalomszerűségi] kérdés az imént győztes ügy [azaz a Deák-féle indítvány győzelme], mintegy (sehogy sem kiérdemlett) jóhiszemű előlegezés a hitelvesztett bécsi politikusoknak. Félő, hogy a kelletténél nagyobb majoritás [többség] majd csak

¹⁷ Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1865. május 13. MTAK Kt. Tört. 4° 220/70. Kivonatosan közli: *Görgey* 1918. 305–306. o.; *Deák* említett munkája: Adalékok a magyar közjoghoz. Észrevételek Lustkandl Venczel munkájára „Die Ungarisch-Oesterreichische Staatsrecht”, a magyar közjog történelmének szempontjából. Pest, 1865. (2. kiadás), reprint kiadását lásd: Budapest, 1987. (Az utószót és a jegyzeteket írta *Kovács István*.) A húsvéti cikket közli: *Könyi* 1903. III. k. 401–408. o. és *Deák* 2001. 305–311. o.

¹⁸ Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1866. április 12. MTAK Kt. Tört. 4° 220/82. Kivonatosan közli: *Görgey* 1918. 324. o. A válaszfelirati javaslatot közli *Könyi* 1903. III. k. 626–638. o. és *Deák* 2001. 375–385. o.

¹⁹ A hírt a bécsi *Fremdenblatt* írta meg. Lásd erre: Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1866. július 16–18. MTAK Kt. Tört. 4° 220/84. Kivonatosan közli: *Görgey* 1918. 332–334. o.

²⁰ Ismeretlen – Görgei Artúr, h. és d. n. [1866. július 3. után] OSzK Kt. Levelestár.

²¹ Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1866. július 16–18. MTAK Kt. Tört. 4° 220/84. Kivonatosan közli: *Görgey* 1918. 332–334. o.

ezeknek a máját meghizlalja, s ők majd elkezdik újra a március 3-kai pöffeszkedő nótát” (ti. az 1866. március 3-i, az 1848-as törvényeknek az alkotmányosság helyreállítása előtti módosítását követelő uralkodói leirat hangján tárgyalnak az országgyűléssel).²² Görgei tehát – először az 1860-as években – nem helyeselte a Deák-féle engedékenyebb, minden áron kiegyezésre törekvő politikát.

A Deák Ferenc számára írott memorandumok

Görgey István december 22-én levélben közölte a tábornokkal Ivánka Imre képviselőnek, Artúr egykori ezredtársának, 1848-as honvédezredesnek azt a kérését, hogy „vesse papírra nézeteit oly készítenő törvényjavaslatához, mely a remélt kiegyezés sikerülése esetén az eddigi osztrák hadsereget az általános védelmi kötelezettség elve alapján, Magyarországgal közös hadsereggé alakítsa át.”²³ A tábornok szabódott: „Olyanokba, amikhez nem értek, beleártani magamat sose vala gyöngém; azért aligha nem hiábavaló a te énbennem »magnus Apollódra« találni kíváncsozó reményed. Azonban meglássuk. – A hadtudományhoz értenék; azt még elleneim (a boldogult Kmety – Czetz duumvirátust kivéve²⁴) sem vitatják. De amit Imre barátunk kíván tőlem, az államtudomány körébe tartozik inkább, abban meg oly járatlannak tudom magamat mint a fíng a rostában. S ha barátunk kívánata teljesítéséhez komolyan mégis hozzáfogok, szeretném elbizakodásnak ne, hanem csak csupán bántani, tőlem elidegeníteni nem akarásnak tekintsétek. Elkezdem holnap a magam módja szerint, félretevén minden egyéb foglalatosságot az enyéimmel való rendes levelezést kivéve. Megvállik, mi lesz belőle. Ha nagy fába verem fejszemet, ti lássátok. Én nem felelek semmiről.”²⁵ Görgei valóban hozzá is kezdett a munkához, s 1867. január-februárjában folyamatosan dolgozott a tervezeten, bár kételkedett „a háládatlan munka” haszonvetősége felől.²⁶

Közben 1866. december 28-án megjelent az I. Ferenc József által kiadott uralkodói pápens, amely jóváhagyta a birodalmi kormány által az uralkodó elé terjesztett hadkiegészítési törvény tervezetét, s noha fenntartotta annak országgyűlési megvitatását, életbe léptette annak valamennyi rendelkezését.²⁷ A magyar országgyűlés 1867. január 15-én feliratban válaszolt, amelyet Deák fogalmazott meg.²⁸ Görgei január 22-én Viktringből öccséhez írott leveléhez mellékelte a karintiai választási bizottmány egyik felhívását, mint „a végre-valahára itt is megfogamzott alkotmányos szellem” egyik „nyilvános életjelét”, s kérte, hogy „ha tolokadás nélkül lehetséges”, juttassa el azt Deáknak. Egyben kérte, mondja el Deáknak, „hogyan különösen a dec. 28-kai honvédelmi rendeletekre vonat-

²² Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1866. december 12. MTAK Kt. Tört. 4° 220/90. Kivonatossan közli: *Görgey* 1918. 335–336. o. Az 1866. március 3-i uralkodói leiratot közli: *Könyi* 1903. III. k. 608–613. o.

²³ Görgey István levele nem ismert, tartalmát ő maga ismerteti. *Görgey* 1918. 336. o.

²⁴ 1853-ban Kmety György vezérőrnagy írt kritikát Görgei 1852-ben megjelent emlékiratairól. Görgei és testvére – alaptalanul – feltételezték, hogy a munka írásában Czetz János vezérőrnagy, aki 1849-ben Bem távollétében az erdélyi hadsereg parancsnoka volt, is részt vett.

²⁵ Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1866. december 30. MTAK Kt. Tört. 4° 220/81. Kivonatossan közli: *Görgey* 1918. 336–337. o.

²⁶ Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1867. január 7. MTAK Kt. Tört. 4° 220/92. Kivonatossan közli: *Görgey* 1918. 338–339. o.

²⁷ Lásd erre: *Papp* 1967. 311. o.; *Allmayer-Beck* 1987. 61–62. o.

²⁸ Közli és a vitát ismerteti: *Könyi* 1903. V. k. 182–190. o. Deák javaslatát közli: *Deák* 2001. 423–426. o. Lásd még: *Sarlós* 1987. 166–167. o.

kozó felirat megjelenése óta – a valódi alkotmányosság hű apostolának ismerik el öregünket, s az ő nyomdokán határozottan, buzdón indulni eltökéltetvük az itteni fővezénylők.”²⁹

Görgey István január 27-én fel is kereste Deákot, átadta neki az említett, az osztrák kormány politikáját bíráló, s az alkotmányosság következetes érvényesítését követelő karinthiai választási felhívás egy példányát, amit Deák köszönettel vett. „Írja meg Artúrnak szíves tiszteletemet” – mondta Deák. – „Ezek az adatok engem valóban nagyon érdekelnek. Hogy is ne?”³⁰ Görgei erről értesülve írta Istvánnak: „Jobbat aligha kívánhatok nemzetemnek, mint hogy a magyarok Istenbe engedje még jó soká működni őt jelen *hatáskörében*.” E levelében tudatta, hogy Deák szavainak hatására „analitico-synthetico-politikai tanulmányra” adta fejét, „csak hogy a nagy munkán – alattomban – ha lehet, én is lendítsek nyomorult helyzetemhez képest egy szemernyyt.”³¹

Időközben azonban felgyorsultak az események. I. Ferenc József február 17-én miniszterelnökké nevezte ki Andrásy Gyulát, s rövidesen megalakult az új, felelős magyar kormány. Görgei március elején lett készen tervezetének első, az 1866. december 28-i hadkiegészítési törvényt bíráló „negatív” részével, s arra a hírre, hogy „újoncokat már legközelebb lenne kérendő a kormány az országgyűléstől”, március 5-én megküldte azt az öccsének.³² István ezt március 8-án adta át Deáknak, aki azonnal olvasni kezdte, sőt, néhány megjegyzést is tett rá, s azt üzent Görgeinek, „hogy a memorandum ígért második részét is szívesen fogja venni és várja.”³³

Görgei memoranduma három fejezetből állt. Az elsőben az 1848. évi III. törvénycikknek, valamint az országgyűlés által kiküldött hatvanötös bizottság törvényjavaslatának hadügyre vonatkozó rendelkezéseit idézte. Megállapította, hogy míg az 1848. évi III. törvénycikk szerint az uralkodó a honvédelmi tárgyokban a végrehajtó hatalmat a magyar kormány által gyakorolhatja, s magyar miniszteri ellenjegyzéshez köti a hadsereg határon kívüli alkalmazását és a katonai kinevezéseket, addig a hatvanötös bizottság javaslata „Öfelségének a magyar hadsereg vezérletét, vezényletét és belső szervezetét illető intézkedéseit a felelős magyar minisztérium valamely tagjának ellenjegyzése nyügétől megszabadítani látta jónak”; ugyanakkor ezzel véget is ér az uralkodó abszolút hatalma, mert a hadsereg kiegészítésének, az újoncok megajánlásának, a megajánlás feltételeinek, a szolgálati idő meghatározásának, a katonaság elhelyezésére és élelmezésére vonatkozó intézkedéseknek, a védelmi rendszer megállapításának és átalakításának joga a magyar kormány és országgyűlés joga maradt.

Ugyanakkor a javaslat készítői arról is gondoskodtak, hogy az 1866. december 28-i császári rendeletet Magyarországon „valamiképpen alkotmányos törvény gyanánt” végre

²⁹ Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1867. január 22. MTAK Kt. Tört. 4° 220/93. Kivonatossan közli: *Görgey* 1918. 340. o.

³⁰ A látogatásra lásd: *Görgey* 1918. 340. és 346. o. Érdekes módon, Görgei első memorandumához írott kommentárjában Görgey István Deák idézett kijelentését a memorandum átadásának idejére teszi. MTAK Kt. Tört. 4° 220/7. Az említett választási felhívás egy példányát lásd: MTAK Kt. Tört. 4° 220/93a. Kivonatossan közli: *Görgey* 1918. 340–342. o.

³¹ Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1867. február 7. MTAK Kt. Tört. 4° 220/94. Kivonatossan közli: *Görgey* 1918. 342–346. o.

³² Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1867. március 5. MTAK Kt. Tört. 4° 220/95. Kivonatossan közli: *Görgey* 1918. 346–347. o.

³³ *Görgey* 1918. 347., 355. o.

ne hajthassák, s ezért javasolta, hogy az osztrák és magyar minisztérium közös javaslatot terjesszen a védelmi rendszerről a két törvényhozás elé.

A memorandum II. része a december 28-i császári rendelet indokoló részének bírálata. Miután ez az 1866. évi háborúban elszenvedett vereséget a fegyverzet hiányosságával, a hadsereg számbeli gyengeségével, valamint a véderő hibás szervezetével magyarázta, Görgei pontról-pontra végigvette a lehetséges magyarázatokat. Megállapította, hogy a fegyverzet egyetlen, noha valóban döntő különbsége az volt, hogy míg a cs. kir. csapatok elöltöltő, addig a poroszok hátultöltő, gyútús puskákkal harcoltak, s hogy ehhez járult az osztrák hadvezetés részéről a fedett állásokban harcoló poroszok ellen nyílt terepen indított rohamok katasztrofális hatása.³⁴ A korabeli elemzések alapján megállapította, hogy a háborúban a cs. kir. hadsereg túlerőben volt a porossal szemben, s az egyes ütközetekben a számban kisebb porosz erők győzték le a császáriakat.

Görgei szerint tehát a cs. kir. hadsereg nem számban gyenge, hanem valami egészen másban. Abban, amit a Deák-féle 1867. január 15-i felirat így fejez ki: „Nem egyedül a hadsereg száma és vitézsége az, ami az államot legsúlyosabb veszélyek között is tartósan biztosítja. Bármely védrendszer mellett is leginkább emeli a sereg erejét s kitartó elszántságát, ha a nép lelkesült akarata áll mögötte. E lelkesült akaratra pedig csak akkor lehet biztos számítani, ha azon rendszer, mely mellett a honpolgárok az államot védeni kötelesek, a nemzet bizalmával találkozik; mit csak úgy érhetni el, ha a jogaiban s legszentebb érdekeiben meg nem sértett nép, meggyőződve a rendszer célszerűségéről s belátva a hozandó áldozatok szükséges voltát, törvényszerűen nyilvánított hozzájárulásával elfogadja azt.”³⁵

Görgei szerint ilyen körülmények közepette a hadsereg számbeli gyengeségére való hivatkozás valóságos gúnynak számít az északi osztrák hadsereg tönkretelével szemben; ám ha ez gúny, akkor „mint érv, nem a sereg szaporítása mellett szól, hanem ellene.” Az előterjesztés akkor mondana igazat, ha készítője a harmadik, a véderő hibás szervezetre vonatkozó kritikában a véderőbe „magát az állandó hadsereget is beleértene”; ennek azonban nincs nyoma: az előterjesztés egyetlen értelme a hadsereg mindenáron való szaporítása és „azonkívül – egyelőre kissé homályosan ugyan – még valami.”

Hogy mi ez, azt Görgei a III. fejezetben fejti ki. Véleménye szerint az előterjesztés célja az általános hadkötelezettség – egyébként hazafias gondolatnak látszó – rendszerének behozatala ürügyén nem más mint az, hogy a 20-22 éves, „ép testü-lelkű” férfiakat (a meghatározott kivételeket leszámítva) 12 évre aktív, vagy tartalékos állományban besorozzák a hadseregbe, s így minden érintett „életkorának e legszebb, legfontosabb, leggyümölcsözőbb és honpolgári jellemének fejlődésére és megszilárdulására legnagyobb hatással bíró szakában csak annyiban és csak addig fog a minden alkotmányos állam polgárait megillető politikai jogokkal élni, és politikai kötelességeket teljesíteni, amennyiben s ameddig ezt üdvösnek fogja ítélni a hadsereg vezényletére és belső szervezetére nézve abszolút hatalommal felruházott katonai hierarchia.” Hiszen a törvény alapján az illető 33-35 éves koráig a katonai büntetőtörvénykönyv hatálya alá tartozik. Ez a veszély

³⁴ Görgei már 1866 júliusában úgy vélte, hogy a poroszok győzelme nem csupán a jobb fegyverzetnek köszönhető. „Annyi azonban minden kétségen kívül van, hogy az éjszaki hadsereg eddigi dicsősége nem a porosz gyorspuskák eredménye, valamint nem volt a francia vontassövű ágyúké az 1859-ki osztrák dicsőség. Avagy nem valóságos Puk Mihály-e a mi Benedekünk?” Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1866. július 16–18. MTA Kt. Tört. 4° 220/84. Kivonatban közli: *Görgey* 1918. 332–334. o.

³⁵ Közli: *Könyi* 1903. V. k. 187. o. és *Deák* 2001. 425. o.

különösen a magyar értelmiséget fenyegeti, hiszen ha bármelyik katonai előjáró e 12 év során megsérti bármelyiküket, s a sértésre sértéssel felelnek, máris katonai bünt követek el. A törvény célja tehát nem más, „mint hatalmába keríteni, és azután soha nem szűnő ostromállapot alatt tartván, végképp elnyomni a demokrata (mert alkotmányos) politikai hitvallású magyar értelmiséget.”³⁶

A memorandumot természetesen István is átolvasta, le is másolta, s az ő, valamint Deák megjegyzéseit levélben közölte Artúrral. Egyben megkérdezte tőle, hogy miután „a szóban lévő tárgy iránt... még nincs a közvélemény tájékozva hazánkban”, vajon a szerző nevének közlése mellett közölheti-e az abban foglaltakat.³⁷ Artúr válaszában közölte: „Ha állításom mellett ember kell a gátra, bátran közlendő a szerző neve akár Albrecht f[ő]h[erceg]gel is. Ez azonban az egyetlen tekintet, melyből nevem közlését nem ellenzem. – Más szóval: munkám mellett az én nevem csak akkor s csakis ott közöltessek, amikor és ahol azt az ügy érdeke parancsolja vagy tanácsolja.” E levélből tudjuk, hogy Deák a cantonnement-rendszerben remélte „a katonai hierarchiának hatalmas ellenszerét”, míg István az országon belül szórná szét az illető ezredeket. Görgei Deákkal értett egyet, mondván, hogy mennyiben lenne jobb István javaslata Magyarország haderejére nézve, „mint az eddigi osztrák eldizponálási rendszer az egész osztrák hadseregére nézve?”

Ugyanebben a levelében véleményt mondott a birodalom ügyeit újabban intéző Albrecht főhercegről, s a vele szemben követendő eljárásról is. Szerinte a főherceg „politikai hitvallása a katonai abszolutizmus. Ő sokra mehetne erélyével, ha annak, amit ő el akar érni, csiklandós oldalait megérteni s ügyesen ildomosan takarni volna képes. A közép-szerűség korlátjait – gögje miatt – túllépni képtelen észlelő, valamint ítélő tehetségénél fogva azonban mindenütt csak rontani lehet hivatva – teremteni sehol. – Szabályozatlan folyam vad árja ő, mely az egyik partjáról elsodort termékeny földet a másikon feltorlasztott terméketlen kavicsrétegekkel pótolja. – Hozzáértők az ily vad árnak más, (mesterségesen, még ha sok ügyel-bajjal is előre elkészítendő) mederbe terelését ajánlják: de soha sem ajánlhatják a közvetlen ellentállás nyílt harcát.”³⁸

István 1867. május 1-jén Viktringbe érkezett, s Deák szóbeli üzenetét hozta: „az »öreg úr« feszültséggel várja” az előző memorandum pozitív részét, „a közügyek kisebb-nagyobb hullámmal (mint a búzavetés a szélben) lassan érnek...”³⁹ Artúr ekkorra elkészült már memorandumának második részével. A két testvér együtt átolvasta a szöveget, majd István a fogalmazványból letisztázta, Artúr pedig május 8-i dátummal aláírta azt. Miután a tisztázaton is kisebb változtatásokat eszközöltek, István még aznap hazaküldte azt feleségének, s kérte, hogy az másoltassa le „jó erős tartós papírosra, inkább nagyobb betűkkel”, hogy mire hazaérkezik, készen találja azt, hogy elvihesse Deáknak.⁴⁰ Hazatérése után, május 16. körül adta át a memorandumot Deáknak, aki kijelentette,

³⁶ 1891. decemberi másolat a Hollán Ernő birtokában volt példányról. MTAK Kt. Tört. 4° 220/7. Kisebbségi kihagyásokkal közli: *Görgey* 1918. 348–355. o.

³⁷ Görgey István 1867. március 8-i levelét nem ismerjük, de egyértelműen utal rá Görgei Artúr 1867. március 11-i, alább hivatkozott levele.

³⁸ Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1867. március 11. MTAK Kt. Tört. 4° 220/97. Kivonatossal közli: *Görgey* 1918. 357–359. o.

³⁹ *Görgey* 1918. 363. o.

⁴⁰ Görgey István – Görgey Istvánné, Viktring, 1867. május 8. MTA Kt. Tört. 4° 220/127. Kivonatossal közli: *Görgey* 1918. 367. o.

„hogy előre is meg van győződve a benne fejtegetett eszmék gyakorlatias, becses voltáról”, s megígérte, „hogy figyelemmel el fogja olvasni és azután fontolóra vétel végett Andrassy Gyula gróf kezébe adni, miután ő maga nem szakértő.”⁴¹

A tekintélyes, 31 kéziratos oldalnyi terjedelmű kézirat elején Görgei közli, hogy a munkálat főbb vezéreszméi a következők:

„az újonc-megajánlási jognak épes tartása

az ez idő szerint inkább, mint valaha ingerlékeny osztrák katonai féltékenység megkímélése;

a magyar nép minden rétegeiben a hadi szolgálat iránt 17 esztendő óta máris aggasztólag elharapózott ellenszenvnek kellő figyelembe vétele, – harcias hajlamának újból felköltése; –

az ideje korán nőszülhetést gátló mindenféle bürokratikus akadályok elhárítása, – az erkölcsiség előmozdítása; –

Magyarország ifjúságának a tanuláshoz –, de általában bármi közhasznú komoly törekvéshez édesgetése, korán szoktatása; – és végre:

mindezek mellett az ország honvédelmi erejének a lehető legmagasabb fokra emelése.”

Görgei elképzelése szerint az általános honvédelmi kötelezettséget a magyar honpolgárok a haderő négy alkotóeleménél teljesítenék. Hat évig tartana a szolgálati kötelezettség a rendes hadseregnél, három-három évig az első és a második tartaléknál, majd ezt követően 45 éves korig a nemzetőrségnél, „és szükség esetén az általános fölkelésnél.” A hadsereg legfontosabb feladatának békeidőben az újoncok (nála: hadoncok) kiképzését tekintette. A katonai képességek fenntartása érdekében mind a rendes hadsereg állományába tartozó szabadságosokat, mind az 1. és 2. tartalék állományát évente őszi gyakorlatra hívnák be. E gyakorlatok idején a katonai, egyébként polgári törvények hatálya alatt állnak. Emellett évente egyszer „ünnepélyes egyetemes országos szemlét” tartának felettük.

A rendes hadsereg állományát az önkéntesek, az újoncok, a rendes szabadságosok, a „hadkényszerűek” (büntető szolgálatosok), valamint a katonai nevelőintézetek rendes hadseregbe sorozott magyarországi növendékei alkotnák. Újonc 16-18 év között apjának vagy törvényes gyámjának „indokolt parancsából vagy legalább annak engedelmével”, 19-20 év között saját akaratából, 21 év után „a törvény iránti hódolatból, azon túl a polgári hatóság intézkedése folytán lehetett bárki. Azok az újoncok, akik bevonulásuk alkalmával írni, olvasni, számolni jól tudnak, „feddhetetlen erkölcsi” magaviseletüket igazolni tudják, földművesként családjukat foglalkozásában tetteleg segítették, mesteremberként, kereskedőként, iparosként már eddig is megéltek keresetükből, hivatalviselők vagy hivatali gyakornokok, főgimnáziumi vagy azzal egyenrangú és jogú tanfolyamot végeztek, s vizsgáikat letették, egy évig szolgálnak. A többiek tényleges szolgálata két évig tart.

Görgei itt a korabeli liberális felfogásnak megfelelően hangsúlyozta a hadsereg szocializációs és nevelő-oktató szerepét azzal, hogy ha ennek fontosságára és a durva fegyelmezési módszerek mellőzésének szükségességére a katonai hierarchia alacsonyabb és maga-

⁴¹ Görgey István levele a *Budapesti Hírlap* szerkesztőségének. Közli: *Katonai Lapok*, 1891. december 1. №. 34., s ennek nyomán: *Görgey* 1918. 380–381. o. Ugyanilyen értelmű levelét közölte a *Pesther Lloyd*, 1891. november 22-i száma is *Ausstellung von Andenken an den Freiheitskampf* címmel. Ennek kivágatát lásd Görgei memorandumának hátoldalán. MNL OL Görgey-lt. b/51. fasc.

sabb fokain állók is ráébrednek, „úgy nem igen valószínű, hogy... a szükséges létszámot ne lehessen akár csak pusztán önkéntesekből is kiegészíteni kellő arányban.”

Ellenkező esetben a rendes hadsereg kiegészítésére kizárólag az országgyűlés jogosult „a békelábnak megfelelő” létszámhiány „részletes hivatalos kimutatása alapján megállapítandó rendkívüli újonc-kelléknek három évi szolgálatra megajánlása által.” Ez is a magyar felfogás lényegi részét képezte. Ugyanebben az értelemben javasolta azt, hogy az eddig dívó szokással szemben az ezredek abban az országban állomásozzanak, ahonnan kiegészítik őket, azaz az uralkodó rendelje haza a magyar ezredeket.

A hadkiegészítés alapjául az eddigi ezredkerületeket javasolta zászlóalj-kerületekre felosztani, akár úgy is, hogy ezek egybeessenek az országgyűlési választókerületekkel. Részletesen foglalkozott a tartalékos al- és főtisztek előléptetésével, a (főleg a szociális helytől alapján történő) ideiglenes felmentésekkel, elvetette a helyettesítés korábban létező intézményét, s egy-egy sorozás alkalmával engedélyezte volna a szolgálat pénzbeli megváltását. Az önkéntesek és a 21 éves koruk előtt bevonuló újoncok számára lehetővé tette volna a szabad fegyver- és csapatnem-választást.

Az al- és főgimnáziumokban bevezette volna a „hadászat” oktatását azzal, hogy az abban „kielégítő tanosztályzatot érdemlett” újonckötelesek csak az őszi, nyolchetes hadgyakorlati időszakban lettek volna kötelesek szolgálni.

Háború esetén a támadó hadseregbe a rendes hadsereg fegyverben lévő és szabadságos része, valamint az 1. tartalék, a hátországi vagy várórségi szolgálatot ellátó védő hadsereget a 2. tartalék alkotta volna. Szükség esetén a nemzetőrség és a népfelkelés mozgósítására is sor kerülhet. Ugyanakkor az állami és önkormányzati hivatalnokokat és tisztviselőket, valamint a közbiztonság érdekében működő egyesületek (tűzoltók) vagy intézmények (szállítás, felszerelés, élelmezés) hivatalnokait mentesítette volna a katonai szolgálat alól, s ugyanez vonatkozott volna a tanárookra is.⁴²

A memorandum – amellyel párhuzamosan Vetter Antal, Klapka György volt 1848–49-es honvédtábornokok, Ivánka Imre képviselő, volt honvédezredes is kidolgozott egy-egy javaslatot – kétségkívül egyik alapját képezte a kiegyezés kapcsán folyó katonai tárgyalások során Andrássy Gyula által képviselt magyar álláspontnak. Leszögezendő, hogy „értelmiség-barát” és a hadsereg szocializációs funkcióit hangsúlyozó felfogása modernebb volt annál, mint amit a végül létrejött véderőtörvény tükrözött. Ugyanakkor a magyar országgyűlés újonc-megajánlási joga, a szabadságos vagy tartalék állományúaknak – a hadgyakorlatok alkalmával teljesített tényleges szolgálat idején kívül – polgári bíraskodás alá tartozása bekerült az 1868. évi véderőtörvénybe, s hosszú távon a magyar ezredek többsége is hazakerült.

Görgei láthatólag abból indult ki, hogy ha jog szerint nem is, de a magyar országgyűlés újonc-megajánlási jogának és az ezredek hazavezénylésének köszönhetően a cs. kir. hadsereg magyar kiegészítésű feléből jön létre a „magyar” hadsereg. Nyilván ezért nem foglalkozott a honvédség felállításával, hiszen az ő felfogásában a „magyar” hadsereg azonos lett volna a honvédséggel. Mint tudjuk, nem ez történt, hiszen a cs. kir. hadsereg megmaradt „közös” hadseregnek, ugyanakkor a Lajtán innen megalakult a magyar királyi Honvédség, a Lajtán túl a cs. kir. Landwehr. A Görgei memorandumában javasolt két tartalék sem alakult meg, a nemzetőrség újjáélesztésére sem került sor, a népfelkelés

⁴² MNL OL Görgey-lt. b/51. fasc. Közli: *Görgey* 1918. 368–387. o.

pedig az 1868. évi törvények szerint – Görgei felfogásával ellentétben – önkéntesekből állt volna. (A népfelkeléssel kapcsolatos későbbi törvényváltoztatások már inkább Görgei két tartalékról szóló javaslatának feleltek meg.)⁴³

Nem tudni, hogy Görgey István a másolati, vagy az általa letisztázott és Artúr által aláírt eredeti példányt adta-e át Deáknak? A tisztázata a XIX. század végén Párizsban került Károlyi Gábor gróf, országgyűlési képviselő birtokába,⁴⁴ majd kiállították az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc emlékkiállításán. 1891-ben a *Katonai Lapok* – Károlyi engedélyével – leköszölte a memorandum szövegét, s Görgey István is innen vette át azt a bátyja száműzetéséről írott munkába. Jelenleg a tisztázati példány is a Görgey-család levéltárában található, a másolati példány holléte ismeretlen.

A „Gazdátlan levelek”

Görgei következő jelentősebb munkájának keletkezéstörténete egészen 1862 nyaráig nyúlik vissza. 1862. augusztus végén a tábornok családjával éppen sétából tért haza, amikor a cseléd jelentette, hogy egy idegen férfi várja őt a szobájában. Az illető a tábornok német nyelven feltejt kérdéseire először erős magyar akcentussal németül válaszolt, majd Görgei felszólítására magyarul folytatta:

„En Berzenczey László vagyok. – 1848-ban kormánybiztos a Székelyföldön: 1849-ben decemberben kimenekültem hazámból, emigráltam. Tartoztam is az emigrációhoz és híve maradtam Kossuthnak mind addig, míg ő el nem adta magát [III.] Napóleonnak. Az utolsó három év alatt Galacon székeltem, mint ügyvivője az emigrációnak; szorosan véve, mint a turini [torinói] kormány újoncozója a magyar légió számára. Ott van tulajdon egyetlen egy fiam is. Ratazzi, Napóleonnak, Viktor Emánuelnek minisztere megtagadta rögtön fizetésemet – mehettem. Ugyanekkor azt írják nekem hazámból, hogy nincs emberük, aki képes lenne meghíusítani a küszöbön álló egyenes választásokat a Reichsrathba [a közös Birodalmi Gyűlésbe]. Elszántam magamat, hogy hazatérek, akármilyen áron. Feladom magamat föltétlenül. Elhoznak Bécsbe, ott tömlöcben tartanak két hónapig – s ma ötödnapja, hogy itt vagyok Klagenfurtban mint internált. Nem fogja rossz néven venni, hogy eljöttem meglátogatni tábornok urat!” Görgei a jövevény érkezését tudató levelében így folytatta: „Azon pillanat óta hallottam annyi újat, csodálatosat, fontosat, megrázót, kétségbeejtőt, hogy valamivel gyöngébb koponyával aligha meg nem bolondultam volna már eddig is! – Most kellene itt lenned!”⁴⁵

Tudjuk, hogy Berzenczey 1862. június 17-én az havasalföldi Galacban önként jelentkezett az osztrák konzulnál. A Dunán Bécsbe szállították, majd az uralkodó kegyelmét augusztus 17-én megkapva, Klagenfurtban jelölték ki kényszerlakhelyét. Ezt követően rendszeres vendég volt Görgei házában.⁴⁶

⁴³ A kérdésre vonatkozó irodalomból lásd: *Gyalokay* 1928. 13–23. o.; *Móricz* é. n. [1928.] 16–20. o.; *Papp* 1967. 311–318. o.; *Papp* 1968. 703–724. o.; *Zachar* 1977. 166–177. o.; *Galántai* 1985. 100–110. o.; *Deák* 1993. 74–80. o.; *Papp* 1987. 637–644. o.; *Barcy-Somogyi* é. n. 11–16. o.

⁴⁴ Károlyi 1867–1871 között, 1877 után, majd 1887-ben tartózkodott hosszabb ideig Párizsban. *Eötvös* é. n. I. k. 179–200., 221. és 317 o.; II. k. I. o. és 102. o. Emlékirataiban azonban nem szól arról, hogy mikor és hogyan került a kezébe a memorandum.

⁴⁵ Görgei – Görgey István, Viktring, 1862. augusztus 29. MTAK Kt. Tört. 4° 220/36. Kivonatban közli: *Görgey* 1918. 254–256. o.

⁴⁶ Kettejük kapcsolatára lásd: *Süli* 2016. 15–18. o.

Görgei számára a találkozások azért voltak tanulságosak, mert Berzenczeytől értesült az emigráció körében róla terjedő vádakról és szóbeszédekről. Egyik levelében így foglalta össze ezeket:

„E vádak legérdekesebbjei:

1. *Nem szeretem hazámat, nemzetemet.* Ha szeretném: hogyan írhattam volna le oly körülményesen mindazon nehézségeket, mikkel bajlódnom, mik ellen küzdenem kellett, csakhogy valamiképpen rávigyem hazámfiait a becsületes megállásra (eleinte – az ágyútűzben).

2. *Kacérkodom az arisztokráciával.* – Hisz ott van ni! a végtelen mentegetődzés Zichy Ödön kivégeztetése miatt.

3. *A forradalom, nem kapitulál soha!* – Kapituláltam volna mint egyszerű tábornok, hagyjám! nem lehetne abba senki fiának sem beleszólása. – Mint diktátornak kapitulálni azonban nagy hiba volt. Ebben tagadásnak helye nincs: pedig mégsem akarom bevallani nyilvánosan.

4. Sem kegyelettel, sem tisztelettel nem viseltetem nemzetem irányában sat.

Ha ezen fő vádpontok akármelyikének a kérdés lényegébe mélyen beható természetét amolyan Kmety-féle megtámadásokéval hasonlítjuk össze: szembeötlő ez utóbbiak fölületessége, gyermekiessége...? Beszámolója szerint amikor felesége, Adéle/Etelka a vádak ellen védeni akarván őt, azt kérdezte, „hogya aki közelebbről ismer, lehet-e annak kételkedni hazám, nemzetem iránti jóindulatomban? nem köteles-e ő (Berzenczey) megadni nekem azon igazságot, hogy akaratom, szándékom tiszta volt mindig?! – »Megadjuk! de a politikai fórum előtt nem a szándékot nézzük, csak az eredményt!« – szólt B. – *ez egyszer nyilván az emigráció képében!*»⁴⁷

Berzenczey véleményét ezek a beszélgetések annyira átformálták, hogy 1862. november 9-én levélben ajánlott véd- és dacszövetséget Görgey Istvánnak bátyja becsületének helyreállítása érdekében.⁴⁸

A tábornok e beszélgetések anyagát 1862. szeptember 23. és 1863. január 27. között fiktív levelekké formálta, s így született meg lassan új munkája, a *Briefe ohne Adresse*, magyarul a *Gazdátlan levelek*. Ahogy írta, 1863. január végén végzett „a világosi napra vonatkozólag (Berzenczey László által) támasztott naivnál naivabb kérdésekkel”, majd az emlékiratai elleni vádakot vette sorra.⁴⁹ A munkát németül írta,⁵⁰ s öccse szerint azért a fiktív levelek formáját választotta, mert „mindenki magára vehette, aki azokra kíváncsi volt, és ha úgy esik, hogy senkinek sem kellene: hát akkor is gazdátlanok.”⁵¹

Görgei művében végigvette az 1849 nyári ténykedésével kapcsolatos vádakot, az állítólagos késlekedő levonulásával, Nagysándor József hadtestének a debreceni ütközetben történt cserbenhagyásával, a temesvári csatából történt elkésésével, a fegyverletétellel és annak következményeivel kapcsolatban. A mű zárszavában pedig egyértelműen hitet tett

⁴⁷ Görgei – Görgey István, Viktring, 1862. szeptember 18. MTAK Kt. Tört. 4° 220/37. Kivonatosan közli: Görgey 1918. 256–258. o.

⁴⁸ Berzenczey László – Görgey István, Klagenfurt, 1852. november 9. MTAK Kt. Tört. 4° 220/3. Kivonatosan közli: Görgey 1918. 265–266. o.

⁴⁹ Görgei – Görgey István, Viktring, 1863. január 29. MTAK Kt. Tört. 4° 220/39. Kivonatosan közli: Görgey 1918. 272–273. o.; A keletkezés rövid összefoglalását lásd: uo. 364–365. o. és Kosáry 1994. I. k. 374–375. o.

⁵⁰ Lásd erre a kézirat fennmaradt részletét. MNL OL Görgey-lt. 36. doboz.

⁵¹ Görgey 1918. 365. o.

a kiegyezési mű mellett. Eszerint „a közösügyi tervezet elfogadását megelőzőtt tárgyalásaiból a nemzet képviselőinek” a következőkről győződött meg:

„1) hogy a Pragmatica Sanctión alapuló államalkotást ma már egyedül a közösügyi magyar tervezetnek a *Lajta-balpartiak részéről is őszinte elfogadása* képes, előrelátólag, megmenteni a hagyományos bécsi politika szította 1848/90-ki polgárháborúnak alattomban még ma is tenyésző következményeitől;

2) hogy emellett *Magyarország alkotmányos szabadságán csorbát nem ejtendett* a közösügyi tervezetnek országgyűlésünk részéről történt feltételes elfogadása, sőt ellenkezőleg:

3) hogy ennek következtében kellő biztosíték mellett *még szélesbülendne is egyszerűs mind Magyarország alkotmányos szabadsága*, amennyiben a „nil de nobis sine nobis”⁵² elve az – eddig is létezett, de eddigelé előtte elzártnak maradt – *közösügyi téren* is érvényre fogna jutni;

4) hogy ez úton Magyarországnak külbefolyása is kívánatos öregbedésnek indulna – a népszabadság elvének legáltalánosb érdekében.”⁵³

A kész munkát Görgei félretette, s csak 1867-ben, a kiegyezési tárgyalások felgyorsulása után vette újra elő. Elő- és utószóval látta el, s a munka véglegesített formájával 1867. április 29-ére készült el. A kéziratot május elején Görgey István hozta Pestre, s a kis füzet a hónap végén már kikerült a sajtó alól.⁵⁴ A munkának nem volt különösebb visszhangja – a lapok inkább agyonhallgatták.⁵⁵ Falk Miksa ugyanakkor a *Wanderer* hasábjain kivonatossan ismertette.⁵⁶ A munka Lipcsében, a Brockhaus kiadónál németül is megjelent, s 1867 szeptemberére mind a magyar, mind a német kiadás nagyobb részét elfogyott.⁵⁷

A *Bolond Miska* június 18-i számának címlapján a következőket olvashatjuk: „A *Gazdátlan levelekkel* senki sem akar megismerkedni, miután nagyon is jól ismerik a – gazdáját.” Asbóth Lajos volt honvédezeredes az Asserman Ferenc honvédezeredes által közzétett, *Egy nyílt szó Görgey Arthur honvéd-tábornok ügyéhez* című munkára írott válaszában függelékében igyekezett cáfolni a *Gazdátlan levelek* állításait.⁵⁸ A cáfolatra Asserman újabb munkában válaszolt.⁵⁹

Zámbelly Lajos honvéd ezredes, korábban a VII. hadtest tábornoki főnöke, a végnapokban ideiglenes parancsnoka szintén megfogalmazott egy német nyelvű vitairatot, de ez nem jelent meg. (Zámbelly volt azon két tiszt egyike, akik az 1849. augusztus 11-i aradi haditanácson az osztrákok előtti fegyverletételt javasolták.)⁶⁰

⁵² Semmit rólunk nélkülünk.

⁵³ *Görgei Arthur: Gazdátlan levelek*. Pest, 1867. 55–56. o.

⁵⁴ Görgey István – Görgey Istvánné, Viktring, 1867. május 8. MTAK Kt. Tört. 4° 220/127. Kivonatossan közli: *Görgey* 1918. 367. o.

⁵⁵ Görgei – Görgey István, Viktring, 1867. június 13–14–15. MTAK Kt. Tört. 4° 220/100. Kivonatossan közli: *Görgey* 1918. 395. o.

⁵⁶ Görgei 1867. június 16-án levélben mondott köszönetet Falk Miksának a gesztusért. OSzK Levelestár.

⁵⁷ Görgey István – Duka Tivadar, Pest, 1867. szeptember 18. MTAK Kt. Ms. 4748/94. Megjegyzendő, hogy a munkának ezt követően még három kiadása volt: megjelent az Olesó Könyvtár sorozatban, majd 1905-ben, végül 1989-ben a Pusztaszeri László által sajtó alá rendezett *Görgey contra Kossuth* című kötetben.

⁵⁸ *Asbóth Lajos*: Görgei. Czáfolat Assermann honvédezeredes és ministeri titkár védíratára. – Függelék. Észrevételek Görgei „Gazdátlan leveleire”. Pest, 1867. 27–32. o.

⁵⁹ *Assermann Ferenc*: Görgei. Viszhangok a cáfolatokra. Pest, 1868.

⁶⁰ MNL OL R 31. Naplók, feljegyzések. 2. csomó. №. 2007.

Ugyanakkor az irodalomtörténész Toldy Ferenc hosszú levélben gratulált Görgeinek a munkához. A tábornokot nagy írónak nevezte, s úgy vélte, „a sebzett szív elkeseredése” által befolyásolt emlékiratait és a *Gazdátlan levelek* után még egy harmadik munkával is tartozik a közönségnek, „egy más, nagy, kimerítő és majdan tárgyilagosságával teljesen meggyőző és emelő munkával”, amelyben szükséges lesz „a tudatlanság és szerzetlenség hiszékenységét, az elfogultság bal felfogását, a helyzetében holt-élőn büntetlenül gyakorolhatott perfidia vádjait, ferdítéseit is, egyenesen vagy közvetve felvilágosítani, megigazítani, megsemmisíteni.”⁶¹

Kisebb írások a kiegyezés időszakában

Görgei egyéb módon is igyekezett támogatni a kiegyezés ügyét. Amikor a *Magyar Ujság* közölte Kossuth 1867. május 22-én Párizsban kelt, Deákhoz intézett nyílt levelét, a készülő kiegyezési mű veszélyeit taglaló s Deák politikáját bíráló *Kasszandra-levelet*,⁶² Görgei a levél egyik kitételére reagálva, maga is tollat ragadott. Kossuth ugyanis mintegy mellékesen megjegyezte, hogy 1849-ben „sikerült az árulásnak nemzetünk önbizalmát megrendíteni, s a megrendített önbizalommal karját elzsibbasztani”, holott „a sikerhez csak egy kissé több kitartás hiányzott”.

Görgei szerint amikor Kossuth árulásról beszél „a világsi fegyverletételt, nem más volt szándéka érteni alatta. Mert hiszen minden, ami önnek leköszönését megelőzőleg történt, az általam vezérelt hadsereg körében, legott akkor tudtára volt önnek, titoknak ön előtt – még ha volt volna is valami eltitkolni való – semmi sem maradhatott. Mily célszerűek valának önnek intézkedései e részben: általánosan tudva van.”⁶³

Kossuth tehát a világsi fegyverletételtől állítja, „hogy sikerült neki megrendíteni önbizalmát a nemzetnek, elzsibbasztani karját; minek következtében aztán hiányzott volna a nemzetben ama csak egy kissé több kitartás, mely, ha megvan, »elérve – Ön szerint – a sikert«, ami akkor időben nem lehetett más, mint az 1849-ki április 14-kei debreceni határozat alapján az orosz–osztrák szövetség ellenében hadverőleg kivívott teljes függetlensége Magyarországnak!” Görgei Kossuth e meggyőződését s ehhez kapcsolódó nézeteit általánosan tekinti, s e meggyőződésben megrendíteni még Kossuth érdekes *Nyílt levele* sem képes; „mert hiszen evvel szemben oly tekintély szól az én meggyőződésem mellett, mely előtt még Ön maga is meghajolni kénytelen.”

Kossuth ugyanis, Magyarország kormányzójaként Aradon 1849. augusztus 11-én kelt búcsú kiáltványában – tehát az inkriminált fegyverletételtől két nappal – következőképpen nyilatkozott a magyar ügy akkori állásáról: „A szerencsétlen harcok után, amelyekkel Isten a legközelebbi napokban meglátogatta a nemzetet, nincs többé remény, hogy az

⁶¹ Toldy Ferenc – Görgei, Pest, 1867. július 16. MTAK Kt. Tört. 4° 220/135. Közli: *Görgey* 1918. 404–405. o.

⁶² A *Kasszandra-leveleként* ismert nyílt levél legutóbbi kiadásait lásd: *Molnár* 1998. 237–244. o.; *Pajkossy* 1999. 138–145. o.; *Pajkossy* 2002. 196–201. o.

⁶³ A fogalmazványban: Mikor Ön *árulásról* beszél: felfogásom szerint a *világsi fegyverletételnél* egyebet aligha érthet alatta, minthogy mindabból, mi az általam vezérelt hadseregnek hadműködési terén az ön leköszönéséig történt, Ön előtt semmi sem maradhatott titokban. Hogy mily célszerűek valának e tekintetben önnek intézkedései: általánosan elismert dolog.”

egyesült osztrák és orosz nagyhatalmasságok ellen az önvédelem harcát siker reményével folytathassuk”⁶⁴

Kossuth Deák Ferenchez intézett *Nyílt levelének* végén erősen állítja, hogy nem személyes érdek, nem ingerültség, nem fontoskodási viszketeg szól belőle. „De keblében fiatal eréllyel él és fog élni haláláig a kötelesség érzete hazája iránt!” Görgei Kossuth „ezen vallott kötelességérzetére hivatkozva”, igen szépen kérte a volt kormányzót: „hagyjon fel végre amaz áltanok hirdetésével, melyekkel Ön a haza dolgát fel nem építhette és fel nem építheti; és a pusztá negációnak azon felette kényelmes teréről, melyet »Nyílt levelével« újabban elfoglalt, ne szédítse újra el ezt a szegény, már annyit szenvedett népet, amidőn ez – alig kijózanodva – ma már nem Önt többé, hanem Deák Ferencet akarja követni.” A fogalmazványban így szereplő mondat azonban a közölt szövegben – Görgey István beavatkozása révén⁶⁵ – jóval rövidebb lett: „...a pusztá negációnak azon felette kényelmes teréről, melyet *Nyílt levelével* újabban elfoglalt, szűnjön meg akadályozni, amikor nem építhet.”⁶⁶

A cikk a *Pesti Napló*ban a következő szerkesztői jegyzettel jelent meg: „Lapunkat senki előtt, ki az abban megjelent valamely cikk által magát személyesen érintve vagy sértve érzi, el nem zárhatjuk, s minthogy *Kossuth* levelét közöltük, *Görgei A.* levelének közlését ezen következetességi kötelesség kívánja tőlünk. – Szerk.” Görgey István, Artúr öccse 1867. június 5-én tiltakozott Kemény Zsigmondnál, a lap szerkesztőjénél a szerinte lovgiatlan megjegyzés miatt, mondván, hogy a lapnak vagy megjegyzés nélkül kellett volna lehozni a *Nyílt kérelmet*, vagy közölni kellett volna a szerzővel, hogy cikkét ilyen megjegyzéssel kívánják közzétenni.⁶⁷

Görgei ugyanakkor vitába keveredett a balközép értékrendjét képviselő Jókai Mórral is. Jókai ugyanis *A múltakra vetet fátyol* című vezércikkében azt igyekezett bizonyítani, hogy a magyar kormány 1849. augusztusában csak azért próbált tárgyalni az orosz hadsereg vezetésével, hogy ezáltal lehetővé tegye a Görgei, illetve a Dembiński vezette magyar hadseregek aradi egyesülését. Jókai cikke mögött azonban más szándék is húzódott. Kemény Zsigmond a *Pesti Napló* hasábjain közzétette Kossuth azon, 1849. augusztus 4-én Szemere Bertalan miniszterelnökhöz intézett levelét, amelyben a kormányzó-elnök felvetette, hogy Magyarország elfogadna egy, az orosz uralkodóházból származó uralkodót az 1848. évi alkotmány biztosítása fejében. Kemény a levélhez a következő kommentárt fűzte: „Ezen levél elég tanúbizonysága annak, hogy Kossuth az oroszokkal kezelt

⁶⁴ Közli: KLÖM XV. k. 846. o. és Hermann 2001. 475–476. o.

⁶⁵ A fogalmazvány és a megjelent szöveg más helyeken is eltér egymástól. Görgey István beavatkozását egyértelművé teszi Görgei Artúr 1867. június 13–15-én hozzá írott levele, amelyben kijelenti, hogy hálás abszolutoriuma „a Nyílt kérelmemen elkövetett üdvös szövegsértésekre is kiterjed.” MTA Kt. Tört. 4° 220/100. Kivonatos közlését lásd: *Görgey* 1918. 391–396. o., az idézet: 395. o.

⁶⁶ Fogalmazvány, MTA Kt. Tört. 4° 220/10. Másolat. MNL. OL. Görgey-lt. b/5. fasc. Közli: *Pesti Napló*, 1867. június 4. №. 128. A fogalmazvány alapján közli: *Görgey* 1918. 388–390. o. A megjelent szöveg alapján közli, a szövegváltozatok jelzésével: Hermann 2001. 481–482. o. és 574. o. (E közlésben tévesen a másolatot véltem fogalmazványnak.) A nyílt kérelmet a Wanderer német fordításban közölte, amiért Görgei 1867. június 16-án levélben mondott köszönetet Falk Miksának. OSzK Levelestár.

⁶⁷ Fogalmazványát lásd: MTA Kt. Tört. 4° 220/128. Közli: *Görgey* 1918. 390–391. o. A megjegyzés állítólag Királyi Páltól származott.

fogni kész volt azért, hogy Ausztrián bosszút állhasson.”⁶⁸ Jókai a maga balközép álláspontú lapjában ennek a dokumentumnak a sajátos átértelmezésével próbálta megvédeni Kossuthot az oroszokkal való együttműködés vádjá alól.

Görgei válaszában az oroszokkal folytatott „nem hostilis” (nem ellenséges) érintkezések egyes fázisait, s úgy vélte, a Jókai által vélelmezett szándék egyik esetben sem tételezhető fel – s maga a feltételezés is súlyos méltánytalanság az összpontosítást lehetővé tevő feldunai hadsereg katonáival szemben.⁶⁹

A hazatérés

Görgei érdeklődéssel vegyes iróniával figyelte az ausztriai politikai fejleményeket, s 1867. február 1-jén gunyoros hangvételű levélben ismertette a klagenfurti tartományi választások lefolyását és eredményét, illetve azoknak a magyar eseményekkel való összefüggését. „Az idevaló németek magatartása az imént végbement követválasztásnál, nemcsak komoly férfiakhoz illő, nemcsak talpraesett, hanem még alkotmányos is volt – amennyiben egyáltalán az efféle októberi diplomák és szeptemberi pátensek alapján szó lehet alkotmányosságról” – írta öccsének.⁷⁰

Lehetséges hazatérésével kapcsolatban jó jel volt az, hogy a szintén Viktringbe internált Berzenczey László március elején értesült arról, hogy hazatérhet, s március 10-én haza is indult Magyarországra.⁷¹

Mind Görgei, mind Görgey István számára ezek után felvetődött a kérdés, mi lesz a tábornokkal; öt vajon mikor és milyen körülmények között engedik haza a viktringi internálásból. Úgy tűnik, a kérdés elsősorban Görgey Istvánt izgatta, mert március 13-án – Berzenczey elengedéséről még nem tudva – arról értesítette bátyját, hogy elhatározta, megkérdezi Deákot „idején látja-e ő már most, szabadon- és hazabocsáttatásodat a *hazai* kormánytól kérnéd? Azaz: számíthatsz-e hasonló teljesítésre, mint [Berzenczey] Laci bácsinak jutott, ha *most* folyamodol? nem fenyegeti-e kedélyedet a nemteljesítés benyomása?”

Ezt követően summázta a felvetődő lehetőségeket. Ügyvéd lévén, jól tudta, hogyan kell mindennek a színét és visszaját, az adott feltételezést megerősítő és gyengítő tényezőket számba venni. Tanulságos az egész okfejtés, s megérdemli a teljes közlést:

„1. Valószínűbb ma, mint valaha, hogy lesz koronázás.

2. Valószínű, hogy koronázáskor megszüntetik *confinium*odat, ha nem is folyamodol.

3. Lehet, hogy [Berzenczey] Laci bácsival, ha ő addig nem kezdeményez semmit, hasonló történik.

4. De lehet, hogy különbséget tévén kettőtök közt. téged fönn akarnak tartani a koronázás diadalmenetére,

⁶⁸ Közli: KLÖM XV. k. 820–821. o.; Kemény cikkét lásd: Válasz Kossuth Lajosnak a „Pesti Napló” szerkesztőjéhez intézett levelére, *Pesti Napló*, 1867. szeptember 25. №. 221. 1. Újraközlte: *Dányi* 1941. 118–120. o.

⁶⁹ Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1867. október 1. MTA Kt. Tört. 4° 220/107 Lásd még: *Görgey* 1918. 411–414. o.

⁷⁰ Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1867. február 7. MTAK Kt. Tört. 4° 220/94. Kivonatossan közli: *Görgey* 1918. 342–346. o.

⁷¹ Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1867. március 5., ill. március 11. MTAK Kt. Tört. 4° 220/95., ill. 220/97. Kivonatossan közli őket: *Görgey* 1918. 346–347. o. és 357–359. o.

5. és hogy ha most folyamodol is, nem fog kérelmed oly rögtön teljesíttetni, mint a Laci bácsié.

6. De lehet az is, hogy nem tévén különbséget közted egyfelől, és valamennyi, az újabb időben eddig hazajöttek közt másfelől: amint folyamodol, legott szabadon bocsátanak.

7. Tehát négy a lehetőség:

- a) kérve – rögtön hazajöhetés;
- b) kérve nem-teljesítés, egyelőre; de igen koronázáskor;
- c) kéretlen hazabocsáttatás koronázáskor;
- d) kéretlen – ott felejtetés, koronázáskor is.

8. De van még ezenkívül két lehetőség:

- e) kérve sem teljesítés – koronázáskor sem.
- f) teljesítési szándék akkorra, – de magának a koronázásnak valamiképp elmaradása, ha például a reakció újra zavarná a dolgot.

9. E legutóbbi esetben előállhat az, hogy tekintettel a 6-ik föltevésre, sajnálni fognók, hogy a mai kedvező pillanatban való kezdeményezést elmulasztotta el.

10. Én lehetőknek tartom azt, hogy te a mai hazai kormányhoz folyamodjál teljes személyi szabadságodért.

11. Lehető még az is, hogy szolgálatodat utóbb igénybe veszi az.

12. Te neki föl is ajánlhatod azt – mihelyt a király meg van koronázva.

13. Mihelyt a restitutio in integrum [az alkotmány teljes helyreállítása] a koronázás által be van fejezve.: confiniáltásodnak semmi értelme többé – semmi alapja.

14. S éppen ezért azon pillanattól fogva kegyelempénzzé fajulna, ami eddig fogolytartás.

15. Nyugdíj – valamint eddig nem volt, úgy ezután sem lehetne az; mert nem hazád, nem azon magyar állam adta. melynek te hű szolgálatokat tettél, hanem adta annak negatiója – azon másik állam, mely téged 19 év óta fogságban (ha mindjárt enyhében is) tart – éppen hazádnak tett szolgálataid miatt és nehogy abba visszatérj.

16. Te igényt tarthatsz hazád hálájára és segélyére. Hálájára – *inclusive Világosig*, sőt még azontúl is – tett érdemeidért; segélyére mivel *hazád*. És annyiban is, amennyiben ő iránta való érdemeid miatt veszett oda 18, sőt 20 esztendő, a leggyümölcsözőbb az életemből. De ezen hálának, vagy segélynek, vagy mind a kettőnek megfelelő nyugdíj csak a hazai kormánytól adható meg és fogadható el. Érte ehhez kell fordulnod.

17. Más kérdés: idején van-e ma, ezen *segélyt* igénybe venni (mert hogy a haza *háládosságára* nem tartasz igényt, azt úgyis tudom).

18. Ha a hazai kormány magától ajánl nyugdíjat a hazában: tökéletesen elfogadhatod, mint becsületesen kiérdemeltél,

19. De míg a «18.» meg nem történik, vagy a «17-re» igennel nem felelsz nekem és igenfelelet nem jön rá; vagy be nem áll a «11.» eset: addig, édes öregem, reám szorulsz...”

István egyben arra kérte a bátyját, hogy legkésőbb március 16-ig közölje vele akaratát: közbenjárjon-e az ügyben Deáknál vagy sem.⁷²

A tábornok március 16-ántáviratban tiltotta meg a közbenjárást, s ugyanezen a napon levélben írta meg öccsének az indokokat. Közölte, hogy ő maga a koronázás megtörténte

⁷² Görgey István – Görgei Artúr Pest, 1867. március 13. MTAK Kt. Tört. 4° 220/125. Kivonatossan közli: Görgey 1918. 359–361. o.

után tekinti teljesnek az alkotmányosság helyreállítását, s addig ő maga semmit nem tesz szabadon bocsátása érdekében.

„Azonban lehet talán további internáltatásomnak még a koronázás után is alapja, értelme, még pedig mind a dinasztíának családi, mind a *császárnak személyi szempontjából*. Hogy lesz-e? – oly kérdés, melyre így is, amúgy is, akár támasztom, akár nem, a magyar kormány kénytelen lesz felelni, ha elébb nem, hát minden bizonnyal a koronázáskor kihirdetendő valami általános, 1848/9-re vonatkozó bünbocsánattal, vagy az abban nem részesülők lajstromával. – Itt *felejteti* engem? Ferenc József részéről csaknem hihetetlen dolognak tartom. Hanem vagy szabadon bocsátanak, vagy egyenesen ki lesz mondva, hogy nem bocsátanak szabadon” – írta. A továbbiakban kifejtette, már csak azért sem akar egyelőre lépéseket tenni az ügyben, mert a cs. kir. kincstár által folyósított szubvencióját csak az internálás végéig kapja. Miután pedig egyelőre semmilyen biztos jövedelme, sem pedig jövőendő állással kapcsolatos reménye nincs, élösködni pedig senkin nem akar, családapaként is kénytelen így eljárni.⁷³

István ennek alapján értesítette régi barátjukat, Görgei egykori segédtsíztjtét, az angol hadseregben ezredesként szolgáló Duka Tivadart, hogy „az én öregemről is sokat beszélnek, de kéretlen eddig nem intézkedtek róla; kérni pedig nem akar, legalább a koronázás előtt nem akar tenni semmit.”⁷⁴

Június 9-én megjelent a korábbi politikai vétségekért elítéltek, a hasonló vétségek miatt külföldön lakók megkegyelmeztetéséről szóló uralkodói rendelet, ám Görgei hiába kereste benne azt a pontot, amely az ő esetére illett volna:

„Benne vannak a. rendeletben
a politikai vádak folytán *elítéltek*,
a *hasonló okokból* külföldön lakók,

benne még azok is, a kik az alkotmány visszaállítása óta nem szüntek meg az ország törvényei ellen törekedni:

de a klagenfurti internált – ezen unicum – nincsen benne.

Mert hiszen ország-világ tudja, hogy a klagenfurti internált semmi szín alatt nem sorozható sem az elítéltek, sem a hasonló okból külföldön lakók, sem az ország törvényei ellen törekedni meg nem szüntek közé” – írta öccsének. Úgy vélte, akik a rendeletet fogalmazták, látható rosszindulattal jártak el vele szemben, s vagy arra akarták kényszeríteni, hogy folyamodjon, és így elessen a szubvenciótól; vagy úgy gondolták, jobb, ha Viktringben marad, s így abba a látszatba keveredik, mintha félne hazatérni. Ezért úgy döntött, megvárja az osztrák hatóságok hivatalos állásfoglalását a hazatéréséről. (Arról is értesült, hogy az emigrációból hazatért Pulszy ferenc röviden így nyilatkozott róla: „Maradjon ot!”).

Ugyanebben a levélben nyugtázta, hogy mind a *Gazdátlan leveleket*, mind az öccse által az 1848. december 30-i móri ütközetről névtelenül közzétett történelmi tanulmányt a sajtó nagyobbrészt agyonhallgatja. Reználtan jegyezte meg, hogy „én a mai nemzedéknek sehogy sem kellek.” Márpedig ő sokkal szerényebb ember annál, „semhogy

⁷³ Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1867. március 16. MTAK Kt. Tört. 4° 220/98. Kivonatossan közli: *Görgey* 1918. 361–363. o.

⁷⁴ Görgey István – Duka Tivadar, Pest, 1867. április 6. MTA Kt. Ms. 4748/93. Gépelt másolata OSzK Kt. Levelestár.

hívatlan vendégül toladokjam be valahová”, amire módja sincs. „Mert valamint a nemzeti hiúságnak a fegyverletétel maga; szintúgy ennek az oroszok előtti végbemenetele a Habsburgiaknak megemészthetetlen valami.”⁷⁵

Valamikor június 20. előtt Görgei Magyarországon tartózkodó felesége kihallgatást kért Andrássy Gyula miniszterelnöktől, s megkérdezte tőle, a koronázás utáni amnesztia vonatkozik-e a férjére, vagy őt kizárták belőle. Andrássy azt válaszolta, nem hiszi, hogy az uralkodó ki akarta volna zárni Görgeit az amnesztiából, de ő maga közvetlenül nem intézkedhetik. Ugyanakkor megígérte, hogy szólni fog Friedrich Ferdinand Beust bárónak, az osztrák miniszterelnöknek.⁷⁶ Görgeit közben családi öröm is érte: Bohus László, Bohusné Szögyény Antónia megkérte tőle lányának, Bertának a kezét. Az esküvőt szeptember 6-ára tűzték ki.⁷⁷

Közben családtagjai folyamatosan sürgették a hazatérését, de a tábornok ragaszkodott a hivatalos okirathoz, mondván, hogy „Nem lehet én nekem amúgy Húbele Balázs módjára pusztá magán vélemények alapján innen elutazni és – minden legitimáció – nélkül annak tenni ki magamat, hogy visszatoloncozzanak Viktringbe, nagy gaudiumára a tisztelt publikumnak.”⁷⁸ Végül július 16-án tudatta vele a klagenfurti rendőrfőnökség, hogy a cs. kir. miniszterelnökség július 13-i leirata szerint a június 9-i amnesztia értelmében internálása megszűnt.⁷⁹ Ugyanezen a napon – a határozatról még nem tudva – azt írta öccsének, hogy az amnesztia-rendeletből való kifejejtetése megmérgezte a lelkét, olyannyira, hogy azt csak rosszakaratnak tudja nézni; ugyanakkor a felesége éppen az ellenkező véleményen van, tudniillik, hogy a Görgei iránti „leggyöngédebb kímélő tekintet rejlenék alatta.”⁸⁰ A szabadulásáról szóló határozatot július 19-én szóban közölték Görgeivel, aki még aznap este Klagenfurtban vonatra szállt, s hazaindult Magyarországra.⁸¹

Július 20-án érkezett meg, s megpróbálta felkeresni Andrássyt, hogy köszönetet mondjon neki szabadulásáért, de a miniszterelnök távol volt. Járt Deáknál is, aki barátságosan fogadta. Görgei azért sietett a haza bölcsének felkeresésével, mert ekkor még csak kevesen ismerték fel az utcán, s kevésbé figyelték útjait. Görgei elmondta Deáknak, „hogy ő a magyar kormánytól nem kér s nem vár semmit, mert nem akarja annak még meg nem szilárdult nehéz állását a maga népszerűtlenségével kontaktusba hozni s ezzel még inkább megnehezíteni”; Deákét még kevésbé, „akinek népszerűségét minden ártalmas szellőtől

⁷⁵ Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1867. június 13–14–15. MTAK Kt. Tört. 4° 220/100. Kivonatossan közli: *Görgey* 1918. 391–396. o. Ugyanakkor másfajta reakciókról is értesülhetett. Július 2-án egy Farkas Ádám nevű honvédszázados arra szólította fel, hogy ne folytassa tovább önkéntes száműzetését, mert a hazának szüksége van rá. MTA Kt. Tört. 4° 220/5.

⁷⁶ *Görgey* 1888. III. k. 712. o. Lásd még: Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1867. június 20. MTAK Kt. Tört. 4° 220/101. Kivonatossan közli: *Görgey* 1918. 398–399. o. Lásd még: uo. 403. o.

⁷⁷ *Görgey* 1918. 399. o.

⁷⁸ Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1867. június 20. MTAK Kt. Tört. 4° 220/12. Kivonatossan közli: *Görgey* 1918. 400–401. o.; Június 24-én ugyanilyen értelemben írt leendő sógorának, Bohus Jánosnak is. OSzK Kt. Fond 234/13.

⁷⁹ Hohenwart – Görgei, Klagenfurt, 1867. július 16. 907/P.Z. HL Personalia. 36. doboz. Görgei Artúr iratai. a/21. fasc.

⁸⁰ Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1867. július 16. MTAK Kt. Tört. 4° 220/103. Kivonatossan közli: *Görgey* 1918. 401. o.

⁸¹ *Görgey* 1918. 401. o.

is meg akarná óvni.”⁸² A találkozóról azonban ismerünk egy másik, ezzel némileg ellentétes beszámolót is, ami közvetve magától Deáktól származik. Albert Margutti cs. és kir. altábornagy, aki egy ideig I. Ferenc József főhadsegédi irodájában szolgált, számol be arról emlékiratában, hogy 1904 őszén, amikor az uralkodó éppen Gödöllőn tartózkodott, egy vacsora alkalmával Deák beszámolójára hivatkozva mesélte el Görgei és Deák találkozásának történetét. Eszerint Görgei egy alkalommal felkereste Deáket Pesten, azzal, hogy végre már cáfolják meg a reá vonatkozó hazugságokat, és tegyék világossá a magyarok számára, hogy csupán a kikerülhetetlen kényszerhelyzet miatt kellett megadnia magát, mivel seregével nem tudott már ellenállni a harcedzett osztrák és orosz katonáknak. Deák erre azt felelte, hogy noha ő maga is jól ismeri ezt a történelmi ténytet, és soha nem volt más meggyőződése, neki azonban, mint magyarnak, tartania kell magát ahhoz, hogy hagyják meg a magyarokat azon hitben, miszerint csupán árulás révén szenvedtek vereséget, s hogy az oroszoknak és az osztrákoknak másképp soha nem sikerült volna a győzhetetlen magyarok hősiességét és bátorságát megtörni. Deák ezért azt tanácsolta Görgeinek, hogy továbbra is vonuljon vissza elzártságába, és hazafiségében keresse ezen áldozatnak történő megfelelést, amelyet ő a személyes rehabilitálásról való lemondás által a haza javáért hoz.⁸³ A beszámolóból nem egyértelmű, hogy erre a találkozóra közvetlenül 1867-ben vagy később került-e sor. Görgei felvetése egyébiránt feltűnően emlékeztet arra a korábbi kezdeményezésére, amikor a Magyar Tudományos Akadémiát akarta felkérni az ellene felhozott vádak tudományos alaposágú vizsgálatára.⁸⁴

Az itthon töltött napok nem voltak éppen nyugodtak. A belügyminisztériumi hivatalnoként szolgáló volt honvéd tábornoki százados, Francziszek Dobiecki (Dobiecki Ferenc) arról értesült, hogy július 23-án délután nyolc férfiú egy, az aradi vértanúkat ábrázoló összegöngyölt képet adott volna át Görgeinek, majd eltűntek. Dobiecki felvilágosítást kért Görgeitől, igaz-e a hír. „Az ilyeneket hivatalból tudnom kell” – írta.⁸⁵ Villax István volt honvédszázados egy, Görgei múltját „helyesen felfogó s bíráló nagyúr” arról kérdezte, „vajon nem e fog ő itt-ott újabb elkeserítéseknek kitétetni?” Villax optimista volt, szerinte Görgei teljesítménye és bátorsága lefegyverzi a sokaságot.⁸⁶

Egy öregkori leveléből tudjuk, hogy pesti tartózkodása során egyik este macskazenét adtak az ablaka alatt; ugyanakkor „a miniszterek közül hárman illőnek vélték megbot-

⁸² Görgey 1918. 403–404. o.; Andrassy távollétére lásd: Görgei feleségéhez írott táviratát. MTAK Kt. Tört. 4° 220/13. Görgei hazatéréséről részletesen ír Görgey István 1867. szeptember 18-án Duka Tivadarhoz intézett, sajnós, csonka levelében. MTAK Kt. Ms. 4748/94., gépelt másolata: OSZK Kt. Levelestár.

⁸³ Állítólag I. Ferenc József a történetet kommentálva így nyilatkozott: „És Görgei továbbra is hallgatott é a továbbiakban a feledésnek adatott által; némán tűrte a vádak és szemrehányások meg nem érdemelt súlyát. – Egy nép, amely ilyen férfiakkal rendelkezik, kétségkívül nagy!” Margutti ehhez még hozzátette: „Az öreg uralkodó is, meglehet, saját akarata ellenére, a magyar psziché varázsa alá került.” Kaiser Franz Joseph. Persönliche Erinnerungen von Albert Freiherrn von Margutti Feldmarschalleutnant a. D. ehemals der kaiserlichen Generaladjutantur zugeteilter General. Wien–Leipzig, 1924. 244–245. o.

⁸⁴ Görgei Artúr – a Magyar Tudományos Akadémiához. Viktring, 1861. március 5. (Elküldetlen fogalmazvány) Közli: Görgey 1918. 204–207. o. Ugyanakkor az sem zárható ki, hogy maga a találkozó csak később, valamikor 1875-ben, esetleg 1876-ban történt, amikor Görgei már Visegrádon lakott, s a kiegyezés körüli viták lecsillapultával joggal reménykedhetett ügyének részrehajlás és szenvedély nélküli tárgyalásában. Erre utalna a Görgei elzártságára vonatkozó célzás is.

⁸⁵ Dobiecki – Görgei Artúr, Pest, 1849. július 24. MTAK Kt. Tört. 4° 220/4. Dobieckire lásd: Bona 2008. I. k. 288. o.

⁸⁶ Villax István – Görgey István, Bécs, 1867. július 26. MTAK Kt. Tört. 4° 220/129. Villaxra lásd: Bona 2009. 531. o.

ránkozásukat kinyilvánítani előttem az engem ért utcai megtisztelés felett.” Ugyanakkor amikor részt vett az országgyűlés egyik ülésén, egy baloldali képviselő felsietett hozzá a karzatra, s barátságosan kezét szorított vele.⁸⁷

Görgei 1867. július 26-án visszautazott Viktringbe, ahol végül még augusztusban sor került lánya és Bohus László esküvőjére. Viktringben kapta meg Asserman Ferenc 1849-es honvédezredes, a komáromi VIII. hadtest utolsó parancsnoka, ekkor már honvédelmi minisztériumi államtitkár *Egy nyílt szó Görgey Arthur honvédtábornok ügyéhez* című röpiratát, amely az első olyan munka volt, amely nyíltan védelmébe vette őt. Noha Kászonyi József volt honvédezredestől (1849. június 21-től a II. hadtest parancsnoka) még Pesten értesült arról., hogy Asserman szándékozik fellépni a védelmében, ugyanakkor – ahogy Assermannak írta – mindezt nem vette egyébként, „mint aminek akkorig már sok más oldalról fölmerült (nem egy) hasonló ajánlat bizonyult volt, t. i. őszinte, de, fájdalom! – meddő jóakarattal.” Őszintén meglepődött és meghatódott tehát, amikor Viktringben kézhez kapta a röpiratot, és sietett is köszönetét igen meleg hangú levélben kifejezni.⁸⁸

Görgei Viktringben maradt november elejéig, amikor ismét Pestre utazott. Időközben a cs. kir. hatóságok arról értesítették, hogy internálásának megszűntével az eddig folyósított szubvenció is megszűnik⁸⁹, s így egyre erőteljesebbé vált benne az aggodalom, hogy miből fogja eltartani a családját. Noha Graenzenstein Gusztáv, a pénzügyminisztérium osztályfőnöke István útján megkereste, hogy hajlandó lenne-e állami szolgálatot vállalni, Artúr ezt csak akkor vállalta volna, ha évi 4000 forint fizetést kap, illetve, ha hivatalában „személyes felelősség melletti önállósággal” rendelkezik.⁹⁰

A válasz ismeretlen, de Görgei október 1-jén levélben fordult Kászonyi Józsefhez, hogy szerezzen munkát számára. Hangsúlyozta, hogy nem akar kormányzati hivatalt vagy alkalmazást; részint azért, mert a magyar kormánynak nem kötelessége őt eltartani, részint pedig azért, mert népszerűtlensége is tiltja ezt.⁹¹ Kászonyi magát Deákot kereste fel, aki meg is ígérte pártfogását. Görgei erről október 15-én értesült, s Deáknak írott köszönő levelében kijelentette, „hogy az ő pártfogásából eredhető legkecsegtetőbb siker-nél is jobb szeretem, ha épen marad meg népszerűsége.”⁹² Miután újabb, novemberi hazaútja során érezte az őt körülvevő ellenséges közhangulatot, úgy döntött, hogy inkább „a polgári magán tevékenység terén” keres magának megélhetést, mintsem hogy kínos helyzetet teremtsen az amúgy is százféle bajjal küszködő kormánynak. Ezt közölte Mikó Imre miniszterrel is.⁹³ Maradt tehát a meglehetősen kínos keresgélés a „magánszférában” állás után. A haza nem ölelte keblére hazatérő fiát.

⁸⁷ Görgey Artúr – Szabó Gyula, Budapest, 1898. március 21. OSZK Kt. Levelestár.

⁸⁸ Görgei Artúr – Asserman Ferenc, Viktring, 1867. augusztus 4. Közli: Görgei Artúr a maga becsületéről. *Budapesti Hírlap*, 1897. március 3. 13. o. (Az eredeti levél hasonmása megjelent a *Magyar Salonban*.)

⁸⁹ Schäfer lovag – Görgei Artúr, Bécs, 1867. szeptember 25. HL Personalia. 36. doboz. Görgei Artúr iratai. a/23. fasc. Magyar fordításban közli: *Görgey* 1888. III. k. 709–710. o. Lásd még: *Görgey* 1918. 402. o.

⁹⁰ Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1867. szeptember 15. MTAK Kt. Tört. 4° 220/106. Kivonatossan közli: *Görgey* 1918. 410. o.

⁹¹ Közli *Görgey* 1918. 415–416. o. (Kézirata ismeretlen)

⁹² Görgei Deáknak írott levele nem ismert, de utal rá Görgei 1867. október 15-én Kászonyi Józsefhez és 22-én Görgey Istvánhoz írott levele. Közli őket: *Görgey* 1918. 418–419. o. (Mindkettő kézirata ismeretlen.)

⁹³ Görgei Artúr – Görgey István, Pest, 1867. december 2. MTAK Kt. Tört. 4° 220/108. Kivonatossan közli: *Görgey* 1918. 420–423. o.

BIBLIOGRÁFIA

- Allmayer-Beck* 1987. *Johann Christoph Allmayer-Beck: Die bewaffnete Macht in Staat und Gesellschaft.* In: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918.* Hrsg. *Adam Wandruszka* und *Peter Urbanitsch.* Bd. V. *Die bewaffnete Macht.* Wien, 1987.
- Barcy-Somogyi* é. n. *Barcy Zoltán-Somogyi Győző: Királyért és hazáért. A m. kir. honvédség szervezete, egyenruhái és fegyverzete 1868–1918.* Budapest, é. n.
- Bona* 2008–2009. *Bona Gábor: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. I–II. k.* Budapest, 2008–2009.
- Dányi* 1941. *Dányi Károly: Kossuth és a Deák-párt hírlapi vitája 1867-ben.* Kolozsvár, 1941.
- Deák* 2001. *Deák Ferenc: Válogatott politikai írások és beszédek. II. k. 1850–1873. S. a. r. Deák Ágnes.* (Millenniumi Magyar Történelem. Politikai Gondolkodók.) Budapest, 2001.
- Deák* 1993. *Deák István: Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburg-monarchia katonatisztjeinek társadalmi és politikai története 1848–1918.* Budapest, 1993.
- Eötvös* é. n. *Eötvös Károly: Gróf Károlyi Gábor feljegyzései. I–II. k.* Budapest, é. n.
- Galántai* 1985. *Galántai József: A Habsburg-monarchia alkonya. Osztrák-magyar dualizmus 1867–1918.* Budapest, 1985.
- Görgey* 1888. *Görgey István: 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika. I–III. k.* Budapest, 1885–1888.
- Görgey* 1918. *Görgey István: Görgey Arthur a száműzetésben 1849–1867.* Budapest, 1918.
- Gyalokay* 1928. *Gyalokay Jenő: A honvédség megalakulásának előzményei.* In: *A magyar királyi honvédség története 1868–1918.* Írta *Suhay Imre* tábornok vezetése alatt a M. kir. Hadtörténelmi Levéltár részéről kirendelt bizottság. Szerk. *Berkó István.* Budapest, 1928.
- Hermann* 2001. *Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése, 1848–1849. S. a. r. Hermann Róbert.* (Millenniumi Magyar Történelem.) Budapest, 2001.
- KLÖM XV.* *Kossuth Lajos összes munkái XV. k. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. S. a. r. Barta István.* Budapest, 1955.
- Kónyi* 1903. *Deák Ferencz beszédei. S. a. r. Kónyi Manó. II–III., V. k.* Budapest, 1903.²

- Kosáry* 1994. *Kosáry Domokos*: A Görgey-kérdés története. I. k. Budapest, 1994.
- Molnár* 1998. *Molnár András*: Deák Ferenc. Magyar Szabadelvűek. Budapest, 1998.
- Móricz* 1928. *Móricz Pál*: A magyar királyi honvéd 1868–1918. Budapest, é. n. [1928.]
- Pajkossy* 1999. *Pajkossy Gábor*: Kossuth Lajos. Magyar Szabadelvűek. Budapest, 1999.
- Pajkossy* 2002. „Nemzeti újjászületés”. Válogatás Kossuth Lajos írásából és beszédeiből. Szerk. *Pajkossy Gábor*. Budapest, 2002.
- Papp* 1967. *Papp Tibor*: A magyar honvédség megalakulása a kiegyezés után 1868–1890. I. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1967. 2. sz. 302–338. o
- Papp* 1968. *Papp Tibor*: Az Osztrák–Magyar Monarchia első véderőtörvény-tervezetét tárgyaló konferencia jegyzőkönyve. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1968. 4. sz. 703–724. o.
- Papp* 1987. *Tibor Papp*: Die königliche ungarische Landwehr (Honvéd) 1868–1914. In: Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Hrsg. *Adam Wandruszka* und *Peter Urbanitsch*. Bd V. Die bewaffnete Macht, Wien, 1987.
- Sarlós* 1987. *Sarlós Béla*: Deák és a kiegyezés. Budapest, 1987.
- Süli* 2016. *Süli Attila*: A „kis Kossuth” és a honvéd tábornok. Berzenczey László és Görgei Artúr a klagenfurti száműzésben. *Művelődés*, 2016. 5. sz. 15–18. o.
- Zachar* 1977. *Zachar József*: Az Osztrák–Magyar–Monarchia 1868-as véderőtörvényének néhány osztrák vonatkozása. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1977. 4. sz. 166–177. o.

RÖVIDÍTÉSEK

HL	Hadtörténelmi Levéltár, Budapest
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, Budapest
Görgey-lt.	P 295., A Görgey-család levéltára
MTAK Kt.	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár, Budapest
OSzK Kt.	Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Budapest

Róbert Hermann

ARTÚR GÖRGEI'S RETURNING TO HUNGARY AFTER THE COMPROMISE

(Abstract)

General Artúr Görgei, Commander-in-Chief of the Upper Danube Army, Dictator of Hungary in the last days of the Independence War, was interned by the Habsburg royal authorities in Klagenfurt, Carinthia, at the end of August 1849, where he lived under strict police surveillance. In 1856 he moved to Viktring where he lived until 1867.

From the beginning of the 1860s he paid increasing attention to the political events in Hungary. He had especially high hopes in connection with the Parliament meeting in 1865, and with the restarting compromise negotiations. He hoped to return to Hungary in case the negotiations led to success. His family visited Hungary several times in the 1860s. He chose a school in Hungary for his son, his daughter was introduced to the high society in Pest.

He himself also tried to promote the success of the compromise negotiations in 1867. He wrote two memoranda to Ferenc Deák: one about the Austrian army's supplement system, and one about the Hungarian Honvéd Army to be set up. After the publication of Kossuth's Cassandra Letter, Görgei criticised the ex-governor's behaviour in an open letter. He published his work *Letters without Address (Gazdátlan levelek)* the same year, protesting against the accusations of the Hungarian Exile.

Görgei could return home only at the end of July 1867, and it was a thankless return. The public was hostile toward the general, and Görgei had to realise that he could not play any serious role in Hungary. Although his friends and followers tried to support him, he had serious difficulties even finding work. The paper presents Görgei's life from the Compromise until his final return to Hungary in 1868, using the survived family correspondence and the press of the time.

Róbert Hermann

DIE HEIMKEHR VON ARTÚR GÖRGEI NACH DEM ÖSTERREICHISCH-UNGARISCHEN
AUSGLEICH

(Resümee)

General Artúr Görgei, Oberkommandant der Oberen Donauarmee, Diktator Ungarns in den letzten Tagen des Freiheitskampfes, wurde von den kaiserlich-königlichen Behörden Ende August 1849 in Klagenfurt, Kärnten interniert, wo er unter enger Polizeiaufsicht lebte. Im Jahr 1856 zog er nach Viktring, wo er bis 1867 verweilte.

Ab den 1860er Jahren beobachtete er die politischen Ereignisse in seiner Heimat mit immer größerer Aufmerksamkeit. Besonders große Hoffnung verband er mit der 1865 eröffneten Diät und den wiederaufgenommenen Verhandlungen über den Österreichisch-Ungarischen Ausgleich. Er hoffte, dass er selbst heimkehren könne, wenn diese von Erfolg gekrönt werden. Seine Familie war in den 1860er Jahren mehrmals zu Besuch in der Heimat. Sein Sohn wurde auf eine ungarische Schule geschickt, und seine Tochter führte man in das Gesellschaftsleben in Pest ein.

Im Jahr 1867 versuchte er seinerseits den Erfolg der Ausgleichsverhandlungen voranzubringen. Er verfasste gleich zwei Memoranden an Ferenc Deák: eines über das österreichische Heeresergänzungssystem und eines über das aufzustellende Honved-Heer. Nach der Veröffentlichung des sog. Cassandra-Briefes, den Lajos Kossuth an Ferenc Deák verfasst hatte, kritisierte er in einem offenen Brief die Vorgehensweise des ehemaligen Reichsverwesers. Im selben Jahr veröffentlichte er sein Werk *Briefe ohne Adresse*, in dem er sich gegen die Anschuldigungen der Emigration wehrte.

Zur Rückkehr kam es jedoch erst Ende Juli 1867 – und es war keineswegs eine glorreiche. Die Öffentlichkeit war dem General feindlich gesonnen, der erkennen musste, dass er in seiner Heimat keine bedeutende Rolle spielen kann. Seine Freunde und Verehrer versuchten ihn zwar zu unterstützen, doch nicht einmal das Finden von Arbeit war ein einfaches Unterfangen. Die Studie stellt die Lebensbahn Görgeis vom Ausgleich bis zu seiner endgültigen Rückkehr im Jahr 1868 vor dem Hintergrund der erhalten gebliebenen Familienbriefe und der zeitgenössischen Presse vor.

Róbert Hermann

LE RETOUR AU PAYS D'ARTÚR GÖRGEI APRÈS LE COMPROMIS

(Résumé)

Fin août 1849, le général Artúr Görgei, chef de l'armée du Haut-Danube et dictateur de Hongrie dans les derniers jours de la guerre d'indépendance fut interné par les autorités impériales-royales en Carinthie, à Klagenfurt où il vivait sous une surveillance policière stricte. En 1856, il a déménagé à Viktring où il a habité jusqu'en 1867.

À partir des années 1860, il s'intéressait de plus en plus aux événements de la vie politique hongroise. Il a notamment fondé beaucoup d'espoir sur l'assemblée nationale réouverte en 1865 et sur la reprise des négociations sur le Compromis, car leur réussite devait lui permettre de rentrer au pays. Sa famille a déjà fait plusieurs visites en Hongrie dans les années 1860. Son fils a été scolarisé en Hongrie et sa fille a été introduite dans la haute société de Pest.

En 1867, il a beaucoup œuvré pour le succès des négociations sur le Compromis. Il a écrit deux mémorandums à Ferenc Deák, un sur le système de recrutement autrichien et un autre sur l'armée hongroise à mettre en place. Après la publication de la lettre de Cassandre de Kossuth, Görgei a critiqué, dans une lettre ouverte, la démarche de l'ancien gouverneur. La même année, il a aussi publié un ouvrage intitulé *Lettres sans adresse* dans lequel il a protesté contre les accusations de l'émigration.

Il n'est rentré au pays que fin juillet 1867. Cependant, l'opinion publique était hostile au général qui a dû reconnaître qu'il ne pourrait plus être un acteur important en Hongrie. Ses amis et ses admirateurs ont tenté de le soutenir, mais Görgei avait même du mal à trouver du travail. L'étude présente le parcours de Görgei depuis le Compromis jusqu'à son retour définitif au pays en 1868 sur la base des correspondances familiales conservées et la presse d'époque.

Роберт Германн

ВОЗВРАЩЕНИЕ НА РОДИНУ. АРТУР ГЁРГЕИ ПОСЛЕ КОМПРОМИССНОГО
СОГЛАШЕНИЯ

(Резюме)

Генерала Артура Гёргеи, главнокомандующего сферхдунайской армией, диктатора Венгрии в последних днях борьбы за независимость императорские-королевские органы власти в конце августа 1849-ого года интернировали в Каринтию, в г. Клагенфурт, где он жил под тесным полицейским надзором. В 1856-ом году он переехал в г. Фиктринг и жил там до 1867-ого года.

Начиная с 1860-ых годов он с нарастающим интересом следил за внутренними политическими событиями. Особенно большие надежды он возлагал на открытие в 1865-ом году Национального парламента и на возобновление компромиссных переговоров. Он надеялся на то, в том случае если переговоры будут успешными, он сможет вернуться домой. Его семья в 1860-ых годах много раз побывала на родине. Он записал своего сына в отечественную школу, и его дочь была введена в пештское общество.

Со своей стороны он, в свою очередь, пытался содействовать успеху компромиссных переговоров в 1867-ом году. Он написал даже два меморандума в адрес Ференц Деак. Один из них об австрийской системе военного призыва и один о формировании армии хонведов. После публикации письма Кошута Кассандра он в открытом письме критиковал поступки бывшего временного правителя. В этом же году он опубликовал работу под названием «Бездомные письма» (*Briefe ohne Adresse*), в которой он протестовал против обвинений эмиграции.

Однако возвращение на родину состоялась только в конце июля 1867-ого года, и в нем не было много благодарности. Общественное мнение враждебно отнеслось к генералу, который был вынужден осознать то, что он не может играть серьезной роли на своей родине. Его друзья и поклонники стремились поддержать его, но даже при устройстве на работу он сталкивался с серьезными трудностями. Исследование иллюстрирует жизненный путь Гёргеи от компромисса до его окончательного возвращения на родину в 1868-ом году, на основе сохранившейся семейной переписки и современной прессы того времени.

— Kővári László —

ERDÉLY

1848–1849-ben

